

Д. Трейтяк

**ФОРМУВАННЯ АКТИВНОЇ
ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ
СТАРШОКЛАСНИКІВ У
ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРІ
методичні рекомендації**

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ВІДДІЛЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ, ЗАГАЛЬНОЇ
ТА ДОШКІЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ**

**ФОРМУВАННЯ АКТИВНОЇ
ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ
СТАРШОКЛАСНИКІВ У ЦИФРОВОМУ
ПРОСТОРІ**

Методичні рекомендації

Київ - 2026

УДК 373.5.017.4:004.738.5

Ф 79

DOI <https://doi.org/10.32405/978-617-8877-66-8-2026-69>

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України
(протокол № 14 від 24 вересня 2026 р.).*

Рецензенти:

Комаровська Оксана Анатоліївна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу мистецької освіти Інституту педагогіки НАПН України;

Харченко Наталія Вікторівна – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу виховання на пограниччі Інституту проблем виховання НАПН України.

Ф 79 Формування активної громадянської позиції старшокласників у цифровому просторі: методичні рекомендації / Д.В.Трейтяк. Київ: ЦП «КОМПРИНТ», 2026. 69 с.

ISBN 978-617-8877-66-8

У методичних рекомендаціях розкрито методичні засади та визначено провідні принципи формування громадянської активності старшокласників у цифровому просторі. Досліджено основні чинники і виклики формування активної громадянської позиції у старшокласників у цифровому просторі; проаналізовано закордонний досвід використання цифрового простору у громадянському вихованні молоді. Подано практичні рекомендації щодо використання цифрових платформ, приклади інтерактивних завдань та проєктів, а також критерії оцінки ефективності запропонованих методів.

Методичні рекомендації можуть бути використані вчителями, студентами, аспірантами у процесі роботи з молоддю, а також як частина комплексних досліджень цифрової трансформації освіти та формування громадянського суспільства.

Методичні рекомендації підготовлено за результатами наукового дослідження «Формування активної громадянської позиції старшокласників в умовах цифрового простору», виконаного за кошти гранту Президента України, наданого Національним фондом досліджень України.

УДК 373.5.017.4:004.738.5

ISBN 978-617-8877-66-8

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ АКТИВНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРІ.....	7
1.1. Сутність поняття «активна громадянська позиція у цифровому просторі» та вікові особливості старшокласників у контексті цифрової соціалізації.....	7
1.2. Основні чинники та виклики цифрового середовища.....	11
1.3. Огляд зарубіжних підходів до використання цифрового простору у формуванні громадянської активності.....	16
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ТА ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ АКТИВНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ.....	22
2.1. Педагогічні умови та провідні принципи організації освітнього процесу.....	22
2.2. Медіаграмотність та критичне мислення як базис цифрового громадянства.....	27
2.3. Роль педагога в умовах цифрової трансформації.....	31
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ФОРМУВАННЯ АКТИВНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРІ.....	35
3.1. Використання соціальних мереж та месенджерів у громадянському вихованні.....	35
3.2. Цифрові платформи для волонтерства та соціальних ініціатив...	39
3.3. Інноваційні форми роботи та інтерактивні засоби.....	42
3.4. Показники ефективності та інструменти моніторингу.....	46
ВИСНОВКИ.....	51
Список використаної та рекомендованої літератури.....	54
Додатки.....	62

ВСТУП

Сучасний етап розвитку людської цивілізації характеризується глобальними трансформаційними процесами, викликаними тотальною цифровізацією всіх сфер суспільного буття. Цифровий простір перестав бути виключно технологічним середовищем чи інструментом комунікації. Сьогодні він є повноцінним соціокультурним та політичним макропростором, у якому відбувається життєдіяльність, самовираження та соціалізація особистості. Особливо гостро подібні тенденції виявляються в молодіжному середовищі, зокрема серед старшокласників, які належать до так званого покоління «цифрових автохтонів», тобто тих людей, чиє становлення повністю збігається з епохою домінування інтернету, соціальних мереж та, тепер уже, і штучного інтелекту. У цих соціокультурних реаліях вплив традиційних інститутів соціалізації, таких як сім'я, школа, заклади позашкільної освіти, дедалі більше доповнюється впливом цифрових платформ, мережових спільнот і лідерів думок, що має вплив на формування світогляду молоді. Це актуалізує фундаментальне педагогічне завдання – виховання свідомого, відповідального та активного громадянина, здатного адаптуватися до мінливого цифрового ландшафту та ефективно діяти в ньому задля розвитку громадянського суспільства.

Для сучасної України ця проблема набуває екзистенційного значення. В умовах повномасштабної військової агресії, гібридних загроз, інформаційно-психологічних операцій та масованих спроб дезорієнтації суспільної свідомості, формування активної громадянської позиції старшокласників є одним із ключових елементів національної безпеки та стійкості держави. Цифровий простір виступає як арена інформаційного протистояння, в той же час він є стратегічним майданчиком для консолідації молоді, розвитку волонтерського руху, реалізації соціальних ініціатив та вияву національної солідарності. Проте цифрова активність підлітків без належного педагогічного супроводу несе значні ризики: формування деструктивної поведінки,

потрапляння під вплив ворожої пропаганди, політична апатія, замикання в інформаційних бульбашках та розвиток цифрового скептицизму.

У зв'язку з цим виникає протиріччя між об'єктивною потребою суспільства та держави у громадянах із високим рівнем цифрової культури та активною громадянською позицією, і недостатньою теоретичною та науково-методичною розробленістю конкретних інструментів, які дозволили б закладам загальної середньої освіти ефективно здійснювати процес виховання молоді у межах сучасного освітнього простору. Існуючі методичні підходи часто або фокусуються виключно на базовій комп'ютерній грамотності, або обмежуються традиційними формами патріотичного виховання. При цьому вони не завжди враховують специфіку та потенціал цифрового середовища. Зазначені обставини зумовили необхідність узагальнення результатів дослідження та розробки методичних рекомендацій.

Методичні рекомендації підготовлено за результатами наукового дослідження «Формування активної громадянської позиції старшокласників в умовах цифрового простору», проведеного за рахунок коштів гранту Президента України, наданого Національним фондом досліджень України.

Методичні рекомендації безпосередньо інтегрують результати наукового дослідження автора, трансформуючи теоретичні висновки (зокрема щодо сутності еволюції медіапростору, закордонних стратегій цифрового громадянства та педагогічного моделювання) у прикладні інструменти, готові до використання в шкільній практиці, та надають ефективні методики формування активної громадянської позиції старшокласників у цифровому просторі.

Дана праця адресована широкому колу суб'єктів освітнього процесу, які безпосередньо впливають на формування ціннісно-сміслових орієнтацій учнівської молоді: вчителям громадянської освіти, історії, правознавства та інтегрованих курсів, класним керівникам, вихователям та педагогам-організаторам, адміністрації закладів загальної середньої освіти. Використання запропонованих методичних рекомендацій у виховній практиці дозволить

досягти низки позитивних зрушень. На рівні особистості старшокласника очікується перехід від стихійного, пасивного споживання контенту (кіберспоживання) до свідомої цифрової громадянської участі. Учні мають продемонструвати зростання показників медіаграмотності, сформованість навичок фактчекінгу, розвиток критичного мислення, а також готовність ініціювати або долучатися до цифрових проєктів різного (національно-патріотичного, волонтерського, екологічного, правозахисного) спрямування.

Також методичні рекомендації забезпечать підвищення рівня цифрової та громадянської компетентностей педагогів, подолання психологічного бар'єру перед використанням молодіжних цифрових платформ у виховних та освітніх цілях, а також трансформацію ролі вчителя до цифрового ментора та навігатора в інформаційному потоці.

На рівні закладу освіти впровадження методики сприятиме модернізації виховної системи, створенню відкритого, безпечного та стимулюючого цифрового середовища, посиленню внутрішнього учнівського самоврядування через мережеві інструменти та консолідації зусиль школи, батьківської спільноти і громадських організацій навколо ідеї формування активного громадянського суспільства в Україні.

Окремі графічні матеріали та ілюстрації створено із застосуванням технологій генеративного штучного інтелекту відповідно до ст. 33 Закону України «Про авторське право і суміжні права». Штучний інтелект використано виключно як технічний інструмент візуалізації педагогічних ідей.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ АКТИВНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРІ

1.1. Сутність поняття «активна громадянська позиція у цифровому просторі» та вікові особливості старшокласників у контексті цифрової соціалізації

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується тотальною цифровізацією всіх сфер життєдіяльності. Цифровий простір перетворився на повноцінне середовище для соціалізації, комунікації та самореалізації особистості. У цьому контексті класичне розуміння активної громадянської позиції вимагає переосмислення та адаптації до нових реалій, адже значна частина суспільно-політичних та соціокультурних процесів сьогодні відбувається у віртуальному просторі.

Традиційно «активна громадянська позиція» розглядається як усвідомлена участь особистості в житті суспільства, яка базується на глибокому розумінні своїх прав та обов'язків, повазі до закону та готовності брати на себе відповідальність за долю своєї країни. Однак із появою феномену «цифрового громадянства» (digital citizenship), сутність цього поняття суттєво трансформується. Дослідники визначають цифрове громадянство як норми належної та відповідальної поведінки щодо використання технологій [30]. Відповідно, активну громадянську позицію у цифровому просторі слід розуміти як інтегративну якість особистості, яка проявляється у здатності та готовності суб'єкта до усвідомленої, етичної, безпечної та соціально значущої діяльності в цифровому просторі, спрямованої на захист демократичних цінностей, прав людини та розвиток громадянського суспільства за допомогою цифрових інструментів.

Структура активної громадянської позиції у цифровому просторі охоплює кілька взаємопов'язаних компонентів. Когнітивно-інформаційний компонент включає знання принципів функціонування цифрового середовища, розуміння своїх цифрових прав та обов'язків, високий рівень цифрової грамотності, здатність до критичного мислення та верифікації інформації, розуміння механізмів маніпулятивного впливу. Ціннісно-емоційний компонент включає сформованість цифрової етики, емпатію та толерантність у мережевому спілкуванні, неприйняття кібербулінгу та мови ворожнечі, повагу до інтелектуальної власності та приватності інших осіб у мережі. Діяльнісно-практичний компонент включає безпосередню участь у суспільно-політичному житті через цифрові інструменти, здатність створювати та поширювати соціально значущий контент, брати участь у дискусіях та громадянських ініціативах.

Процес формування такої позиції нерозривно пов'язаний із явищем цифрової соціалізації. Цифрова соціалізація – це процес засвоєння та відтворення індивідом соціального досвіду, оволодіння системою соціальних ролей та норм у межах цифрового простору. Для сучасної молоді цифрова соціалізація часто стає основним, домінуючим вектором соціалізації. Особливого значення цей процес набуває у старшому шкільному віці (15-17 років). Розуміння вікових особливостей старшокласників є ключовим для розробки ефективних методик формування їхньої громадянської позиції. З точки зору вікової психології та педагогіки, період ранньої юності є сенситивним для становлення світогляду, самосвідомості та громадянської ідентичності. Згідно з концепцією Е. Еріксона, головним новоутворенням цього віку є формування ідентичності [7]. Цифровий простір надає старшокласникам широкі можливості для конструювання власного «Я», експериментування з соціальними ролями та пошуку однодумців. Інтернет стає майданчиком, де підліток може заявити про свої погляди, минаючи традиційні ієрархічні бар'єри (батьки, вчителі).

Крім цього, для старшокласників характерна висока значущість думки референтної групи. У цифровому просторі це трансформується в орієнтацію на зворотний зв'язок («лайки», репости, кількість підписників, тощо). З одного боку, це створює ризики конформізму та потрапляння в інформаційні бульбашки, де циркулюють лише схвалені певною групою ідеї. З іншого боку, саме ця особливість створює величезний потенціал для залучення молоді до громадянського активізму через механізми горизонтальної мережевої взаємодії.

Сучасні старшокласники належать до покоління, яке повністю зросло у епоху цифри. Вони легко опановують новітні гаджети, програмне забезпечення та платформи. Проте їхня висока технічна компетентність часто не корелює з рівнем критичного мислення та життєвого досвіду. Підлітки схильні емоційно реагувати на клікбейтні заголовки, що робить їх вразливими до інформаційно-психологічних операцій та політичних маніпуляцій. Юнацький максималізм у поєднанні з анонімністю мережі нерідко призводить до різкості суджень та нетерпимості до альтернативних точок зору. Крім того, серед старшокласників поширене явище кліктивізму (ілюзії громадянської дії, коли реальна допомога чи участь підміняється простим натисканням кнопки), що не вимагає реальних зусиль та відповідальності [9].

Незважаючи на зазначені ризики, юнацький вік характеризується яскраво вираженим прагненням до справедливості, бажанням змінити світ на краще. У цифровому просторі ця енергія може швидко перетворюватися у потужні мережеві рухи (наприклад, екологічні ініціативи чи волонтерські збори). Підлітки готові проявляти високу активність, якщо бачать прозорість, конкретну мету та розуміють свою особисту значущість у процесі.

Однією з характерних особливостей соціалізації сучасних старшокласників є формування світогляду в умовах так званого кліпового мислення. Постійне споживання коротких повідомлень, відео, сторіз та подібних фрагментованих форматів інформації сприяє швидкому перемиканню уваги між різними темами, однак водночас ускладнює глибоке осмислення складних суспільно-політичних процесів. Значна частина цифрового контенту

орієнтована на емоційне залучення користувача. Це сприяє підсиленню схильності до поверхневих оцінок та спрощених інтерпретацій суспільних явищ. У результаті світоглядні переконання підлітків нерідко формуються під впливом окремих яскравих інформаційних фрагментів, а не цілісного аналізу інформації [41].

Соціальні мережі також стали важливим інструментом самовираження старшокласників. Публікації, відеоконтент, коментарі та участь у мережевих спільнотах дозволяють підліткам презентувати власну систему цінностей, інтереси та громадянську позицію. У процесі створення цифрового образу відбувається активне конструювання особистісної та громадянської ідентичності. При цьому впливовим чинником формування поглядів старшокласників виступають алгоритми соціальних мереж, які персоналізують інформаційний потік відповідно до попередніх вподобань користувача. Така алгоритмічна селекція контенту може обмежувати знайомство з альтернативними позиціями та знижувати готовність до конструктивного суспільного діалогу. Самовираження в соціальних мережах нерідко супроводжується орієнтацією на соціальне схвалення та прагненням підтримувати позитивний цифровий імідж. Під впливом механізмів соціального порівняння підлітки можуть адаптувати власні висловлювання до очікувань аудиторії. Це може проявлятися як демонстративна підтримка популярних суспільних тем без глибокого усвідомлення їхнього змісту. Водночас саме публічний характер соціальних мереж стимулює відповідальність за власні висловлювання та створює передумови для розвитку навичок аргументації, ведення дискусії та громадянської комунікації [35].

Таким чином, цифровий простір виступає амбівалентним середовищем для формування активної громадянської позиції старшокласника. З одного боку, він містить серйозні загрози (дезінформація, маніпуляції, кібербулінг, поверхневність суджень). З іншого боку він пропонує потужні інструменти для розвитку демократичної культури, розширення світогляду та реалізації громадських ініціатив. Враховуючи це, педагогічний супровід цифрової

соціалізації старшокласників не повинен обмежуватися заборонними заходами (фільтрацією контенту) чи суто технічним навчанням інформатики. Акцент має бути перенесений на виховання свідомого цифрового громадянина, розвиток його медіаграмотності, навичок етичної онлайн-комунікації та здатності використовувати можливості цифрового простору для конструктивної та відповідальної участі в житті суспільства. Саме інтеграція цих підходів в освітньо-виховний процес здатна забезпечити трансформацію пасивного споживача інформації у суб'єкта цифрового громадянського суспільства.

1.2. Основні чинники та виклики цифрового середовища

Громадянська активність молоді у цифровому просторі формується під впливом взаємопов'язаних чинників, які умовно можна об'єднати у три групи: особистісні, освітні та соціально-середовищні. Їх комплексна взаємодія визначає готовність старшокласників до відповідальної участі у суспільному житті, здатність критично сприймати інформацію та використовувати цифрові технології для реалізації громадянських прав і обов'язків.

Особистісні чинники

Важливе місце серед чинників формування активної громадянської позиції займають особистісні характеристики старшокласників. Насамперед мова йде про рівень цифрової грамотності та цифрової компетентності. Відповідно до сучасних підходів, цифрова компетентність охоплює як технічні навички, так і вміння шукати, аналізувати, оцінювати та створювати інформацію, безпечно взаємодіяти в мережі та дотримуватися етичних норм цифрової комунікації. Високий рівень цифрової грамотності позитивно впливає на громадянську активність молоді, оскільки сприяє більшій поінформованості про суспільні процеси та розширює можливості для участі в них [18]. Старшокласники, які володіють цифровими компетентностями, частіше беруть участь у громадських обговореннях, онлайн-кампаніях, волонтерських проєктах та інших формах цифрової громадянської діяльності. Не менш важливим

чинником є критичне мислення. У цифровому середовищі здатність аналізувати інформацію, перевіряти джерела та розпізнавати маніпуляції має важливе значення. Саме критичне мислення допомагає молоді формувати обґрунтовані судження щодо суспільно значущих подій та приймати відповідальні рішення.

Важливу роль відіграють також ціннісні орієнтації особистості. Активна громадянська позиція ґрунтується на усвідомленні та прийнятті таких цінностей та характеристик особистості, як демократія, права людини, соціальна справедливість, відповідальність та готовність до співпраці. Формування цих цінностей відбувається у процесі соціалізації та безпосередньо впливає на мотивацію старшокласників до суспільної участі. Важливого значення набуває розвиток громадянської ідентичності, під якою розуміють усвідомлення людиною своєї належності до певної громади, держави [42]. Громадянська ідентичність формує відчуття особистої відповідальності за суспільний добробут і мотивує до участі у вирішенні соціальних проблем. У цифровому просторі вона виявляється через готовність дотримуватися норм цифрового громадянства, підтримувати конструктивний діалог та брати участь у громадських ініціативах.

Освітні чинники

Другу групу становлять освітні чинники, які пов'язані зі змістом освіти, організацією освітнього процесу та педагогічними підходами до громадянського виховання. Концепція цифрового громадянства розглядає підготовку молоді до відповідальної, безпечної та етичної діяльності у цифровому середовищі. Цифрове громадянство визначається як сукупність норм відповідальної поведінки під час використання цифрових технологій. У межах його концепції особлива увага приділяється цифровій етиці, цифровій безпеці, інформаційній грамотності, цифровій комунікації та цифровим правам і обов'язкам [30]. Інтеграція елементів цифрового громадянства у зміст навчальних програм створює передумови для формування в учнів відповідального ставлення до власної діяльності в мережі. Важливими компонентами такої підготовки є медіаграмотність, інформаційна культура,

розвиток навичок перевірки фактів, розуміння механізмів поширення дезінформації та усвідомлення наслідків власної поведінки у цифровому просторі.

Ефективність формування активної громадянської позиції значною мірою залежить від застосування сучасних педагогічних технологій. Сучасні дослідження засвідчують позитивний вплив проєктного навчання, проблемно-орієнтованого навчання, дебатів та громадянських практик у цифровому середовищі. Такі форми роботи дозволяють учням набувати реального досвіду участі в соціально значущій діяльності. Важливу роль у цьому процесі відіграє педагог. У сучасній школі він виконує функції наставника та фасилітатора громадянської активності. Учитель допомагає учням аналізувати суспільні події, організовує дискусії, підтримує учнівські ініціативи та створює умови для безпечної і продуктивної взаємодії в цифровому середовищі. Від рівня цифрової компетентності педагогів та їх готовності використовувати інноваційні освітні практики значною мірою залежить успішність формування цифрового громадянства старшокласників.

Соціально-середовищні чинники

Третю групу становлять соціально-середовищні чинники, які визначають ширший контекст розвитку особистості. Одним із найважливіших серед них є родинне середовище. Саме в сім'ї закладаються базові моральні цінності, моделі громадянської поведінки та ставлення до використання цифрових технологій. Підтримка батьками громадської активності дітей, обговорення суспільних подій і формування культури безпечної поведінки в Інтернеті позитивно впливають на розвиток громадянської свідомості старшокласників.

Суттєве значення має громадянський клімат закладу освіти. Демократичне шкільне середовище, у якому учні мають можливість висловлювати власну думку, брати участь в ухваленні рішень та реалізовувати громадські ініціативи, сприяє формуванню відповідального громадянства. Учнівське самоврядування, волонтерські проєкти, громадські акції та партнерська взаємодія між учнями, педагогами і батьками створюють умови

для набуття практичного досвіду громадянської участі. Важливим чинником виступає доступ до цифрових ресурсів та цифрової інфраструктури. Наявність швидкісного інтернету, сучасних пристроїв і освітніх платформ визначає можливості молоді щодо отримання інформації, участі в онлайн-навчанні та громадських ініціативах. Натомість цифрова нерівність може суттєво обмежувати можливості окремих груп учнів для повноцінної діяльності у цифровому просторі. Соціальні мережі та цифрові спільноти стали важливими майданчиками для обговорення суспільних проблем, громадянської активності та реалізації молодіжних ініціатив. На макрорівні значний вплив має державна політика у сфері цифрової трансформації освіти. Розвиток цифрової інфраструктури, створення сучасних освітніх ресурсів, підтримка цифрової грамотності педагогів і впровадження програм громадянської освіти сприяють формуванню покоління активних і відповідальних цифрових громадян.

Таким чином, формування активної громадянської позиції старшокласників у цифровому просторі є результатом взаємодії особистісних, освітніх та соціально-середовищних чинників. Високий рівень цифрової грамотності, критичне мислення, сформована громадянська ідентичність, якісна громадянська освіта, демократичне шкільне середовище, підтримка родини та доступ до цифрових ресурсів створюють сприятливі умови для розвитку активного цифрового громадянства. У сучасному суспільстві саме поєднання цих чинників забезпечує підготовку молоді до відповідальної участі в суспільному житті та ефективного використання можливостей цифрового простору для реалізації громадянської активності.

Незважаючи на можливості, які відкриває цифровий простір для активізації молоді в громадському житті, його застосування пов'язане з певними загрозами та проблемами, здатними перешкоджати становленню громадянської свідомості. Подібні виклики охоплюють інформаційну, соціально-психологічну та педагогічну сфери.

Одним із найбільших ризиків є інформаційна небезпека, зумовлена розповсюдженням дезінформації, маніпулятивних наративів та пропаганди.

Такі платформи, як соціальні мережі, відеохостинги та новинні сайти є ідеальним місцем для поширення фейків та політичних маніпуляцій [2]. Саме старшокласники є однією з найуразливіших груп, яка інтенсивно взаємодіє з контентом, однак часто не має розвинених навичок критичного аналізу та медіаграмотності. Ситуацію ускладнює алгоритмічна побудова контенту, коли користувачам пропонуються матеріали на основі попередніх вподобань, що призводить до утворення інформаційних бульбашок – замкнених середовищ, які нівелюють альтернативні погляди та посилюють поляризацію суспільства [21].

Не менш вагомими є соціально-психологічні ризики. Вони впливають із самої природи онлайн комунікації. Серед них – кібербулінг, який негативно впливає на психоемоційний стан і підриває довіру до цифрових спільнот. Крім того, інтернет-платформи інколи стають майданчиками для радикальних та екстремістських поглядів, що може провокувати підлітків до соціального чи політичного екстремізму [34]. Дослідники також акцентують увагу на феномені онлайн-поляризації, коли соціальні мережі сприяють консолідації однодумців у закриті групи, що зменшує схильність до конструктивного діалогу та пошуку компромісів [19]. Окремим викликом постає кліктивізм. Він являє собою спрощену модель участі, що зводиться до лайків чи репостів без реальної залученості до вирішення суспільних проблем. Хоча такі дії підвищують помітність ініціатив, вони рідко призводять до змін або виховання почуття відповідальності. Окрему групу становлять освітні проблеми: цифрова громадянська освіта часто має фрагментарний характер і зосереджується переважно на технічних компетенціях, ігноруючи етичні та соціальні виміри [17]. До цього додається слабка підготовка педагогів до використання сучасних інструментів та організації мережевої активності учнів, надмірне інформаційне навантаження, що потребує критичного осмислення, та складність оцінки громадянської діяльності в цифровому форматі, адже класичні методи діагностики тут часто неефективні.

Рис. 1. Ризики цифрового простору

Таким чином, можна констатувати, що цифрове середовище є джерелом як значних можливостей, так і вагомих ризиків для громадянського розвитку молоді, які здатні вплинути на ціннісні орієнтири та поведінкові патерни старшокласників. Це зумовлює нагальну потребу в розробці цілісних педагогічних стратегій, спрямованих на виховання активної та відповідальної громадянської позиції в умовах цифрової реальності.

1.3. Огляд зарубіжних підходів до використання цифрового простору у формуванні громадянської активності

Сучасний науковий дискурс у галузі громадянської освіти характеризується переходом від акценту на процесах громадянського

виховання до компетентнісного підходу, який орієнтується на формування інтегративних якостей особистості. У цьому контексті громадянська освіта розглядається як цілісна система, спрямована на розвиток громадянської компетентності, яка поєднує ціннісні орієнтації, правову культуру та готовність до соціально відповідальної діяльності [40].

У зарубіжній науковій літературі проблематика формування громадянської активності в цифровому просторі розглядається значно ширше та комплексніше, насамперед у межах концепції цифрового громадянства. Одним із засновників цього напрямку є M. Ribble, який трактує цифрове громадянство як відповідальну, етичну та безпечну взаємодію людини з цифровими технологіями [30]. Надалі зазначена концепція отримала розвиток у працях багатьох дослідників різних країн світу, зокрема M. Choi, M. Glassman, D. Cristol, M. Velazco-Cueva, L. Zegarra-Valladolid, C. Lu, M. M. Gu та інших [4; 23; 36]. Подальше теоретичне осмислення феномену цифрового громадянства представлено у роботах J. Webster та E. Tsouparopoulou, які акцентують увагу на взаємозв'язку цифрової участі громадян із функціонуванням демократичних практик [34; 40]. M. A. Dass та M. P. Kumar розглядають цифрове громадянство як комплексну характеристику, яка передбачає володіння цифровими інструментами та здатність критично оцінювати інформацію, усвідомлювати соціальні та етичні наслідки цифрової поведінки та відповідально брати участь у цифровому суспільстві [5]. D. Owen наголошує на необхідності поєднання традиційних педагогічних підходів із інноваційними цифровими практиками, які дозволяють учням набувати практичного досвіду громадянської участі [27]. Важливим є перехід від репродуктивних форм роботи до дискусій, симуляцій, проєктної діяльності, цифрових досліджень та інших форм активного навчання.

Одним із важливих напрямів зарубіжних досліджень стало вивчення особливостей соціального життя підлітків у цифрових мережах. D. Boyd, досліджуючи повсякденні практики молоді в соціальних мережах, звертає увагу на те, що цифрові середовища є просторами соціалізації, самопрезентації,

комунікації та формування соціальних зв'язків [3]. У цьому контексті соціальні мережі можуть розглядатися як важливе середовище формування ставлень, цінностей і моделей поведінки молоді людини. Дослідження Р. Valkenburg та J. Piotrowski також демонструють значний вплив цифрових медіа на розвиток і соціальну поведінку молоді, наголошуючи водночас на необхідності врахування характеру медіаспоживання та індивідуальних особливостей користувачів [35]. J. Kahne, E. Middaugh та C. Cohen обґрунтовують, що цифрові платформи виконують комунікативну функцію, а також виступають важливим механізмом політичної соціалізації молоді та формування новітніх форм громадянського активізму [15]. Аналіз цифрового активізму, представлений у роботах I. Schoon та A. Allaste, демонструє, що соціальні мережі сприяють об'єднанню молодих людей навколо спільних цінностей, зміцненню колективної ідентичності та активізації їхньої участі у суспільно значущих ініціативах [1; 32]. У дослідженні J. Kahne та B. Bowyer увагу зосереджено на тому, наскільки поширені форми активності молоді у соціальних мережах стають підґрунтям для її подальшої участі як в онлайн-, так і в офлайн-політичних практиках. Отримані авторами результати свідчать про наявність позитивної залежності між активністю молодих людей у соціальних мережах та рівнем їхньої політичної участі. Це, в свою чергу, актуалізує необхідність подальшого вивчення різновидів цифрової активності молоді та політичного потенціалу сучасних соціальних платформ [15].

Вивчення впливу соціальних медіа на політичну соціалізацію підлітків і старшокласників займає вагоме місце у зарубіжних дослідженнях. Досліджується аналіз наслідків функціонування інформаційних бульбашок і алгоритмічної поляризації. Наукові праці C. Liu та R. Shadiev доводять, що розвиток критичного мислення, медіаграмотності та цифрової компетентності сприяє підвищенню рівня конструктивної громадянської участі молоді в онлайн-середовищі [21]. У дослідженні A. Allaste та N. Waechter розглянуто концепцію цифрового громадянства, взаємозв'язок цифрової грамотності з громадянською активністю, а також вплив соціальної нерівності на характер

цифрової участі. Автори підкреслюють необхідність розроблення інклюзивних і науково обґрунтованих підходів до розвитку цифрового громадянства [1]. Поряд із позитивними можливостями цифрового середовища зарубіжні науковці звертають увагу на його потенційні ризики. Зокрема, предметом дослідження є негативний вплив дезінформації на громадянську активність молоді, а також поширення так званої «мови гніву» – комунікативних практик, спрямованих на провокування сильних емоційних реакцій користувачів [25].

Окремий напрям зарубіжних досліджень присвячений аналізу цифрової грамотності як чинника громадянської активності. Так, G. Polizzi, L. Jiawen і R. Shadiev вивчають вплив рівня цифрової грамотності на залучення молоді до громадянських процесів, звертаючи особливу увагу на використання цифрових ігор як засобу підвищення громадянської активності учнів в умовах інформаційного суспільства [29]. У свою чергу E. Tsouparagoroulou, M. Symeonaki, D. Parsanoglou та A. Kazani досліджують взаємозв'язок цифрового скептицизму, цифрового оптимізму і сформованості цифрових компетентностей із громадянською участю, враховуючи вплив соціально-демографічних чинників [34]. Ще одним напрямом сучасних досліджень стало вивчення впливу пандемії COVID-19 на громадянську активність молоді, що знайшло відображення у працях I. Schoon, S. Shukla, S. Verma та E. Terol [32].

Важливе місце в зарубіжних дослідженнях посідає проблема взаємозв'язку цифрових та соціально-громадянських компетентностей. M. Peart, S. Cubo-Delgado та P. Gutiérrez-Esteban показують, що розвиток цифрових навичок у молоді доцільно поєднувати із соціально-громадянськими компетентностями, оскільки саме їх взаємодія створює передумови для активної участі молодих людей у цифровому суспільстві [28]. Отже, технологічна обізнаність сама по собі не гарантує громадянської активності, необхідно формувати вміння використовувати цифрові можливості для комунікації, співпраці, участі та суспільно корисної діяльності.

Важливим джерелом інформації щодо розвитку громадянських компетентностей є міжнародні порівняльні дослідження ICCS (International

Civic and Citizenship Education Study). Їх результати свідчать, що більш високий рівень цифрової залученості школярів пов'язаний із більшою готовністю брати участь у демократичних процесах. Разом із тим наголошується, що цифрова активність не завжди трансформується у реальну громадянську участь. Нерідко вона залишається на рівні поверхневих форм взаємодії, які не супроводжуються практичними соціальними діями [12].

Таким чином, аналіз зарубіжних наукових досліджень свідчить про формування цілісного міждисциплінарного підходу до вивчення громадянської активності молоді у цифровому просторі. Він поєднує педагогічний, соціологічний, психологічний та політичний виміри. Особлива увага приділяється розвитку цифрового громадянства, медіаграмотності, критичного мислення, цифрової участі та використанню інноваційних освітніх практик. Також аналіз зарубіжних досліджень дозволяє виокремити кілька взаємопов'язаних тенденцій. Зокрема, перехід від безпечного користування технологіями до відповідального цифрового громадянства, від споживання інформації до її критичного осмислення, від обговорення суспільних проблем до реальної громадянської участі. Зарубіжний досвід демонструє перспективність поєднання цифрової та громадянської освіти з інтерактивними, проєктними та діяльнісними формами роботи.

Водночас ефективне впровадження міжнародного досвіду в українську систему освіти потребує його адаптації до національного контексту. Насамперед це стосується врахування особливостей української освітньої політики, процесів цифровізації освіти, суспільних трансформацій, спричинених повномасштабною війною, а також необхідності зміцнення демократичних цінностей, інформаційної стійкості та громадянської відповідальності молодого покоління. За таких умов найбільш перспективними є практики, спрямовані на формування в старшокласників здатності до критичного осмислення інформації, відповідальної цифрової поведінки, конструктивної громадянської взаємодії та активної участі у розв'язанні суспільно значущих проблем. Саме інтеграція кращих міжнародних

напрацювань із вітчизняними педагогічними практиками створює підґрунтя для розроблення ефективних моделей формування активної громадянської позиції старшокласників у цифровому просторі.

РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ТА ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ АКТИВНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ

2.1. Педагогічні умови та провідні принципи організації освітнього процесу

Педагогічні умови формування активної громадянської позиції старшокласників у цифровому середовищі доцільно розглядати як сукупність взаємопов'язаних обставин і спеціально створених можливостей освітньо-виховного процесу, реалізація яких сприяє набуттю учнями досвіду відповідальної громадянської участі в цифровому просторі. Вони охоплюють ціннісні, змістові, організаційно-діяльнісні та професійно-педагогічні аспекти освітньо-виховного процесу. Їх комплексна реалізація забезпечує перехід від переважно інформаційного засвоєння громадянських знань до практико-орієнтованого громадянського виховання, у якому старшокласник виступає активним суб'єктом цифрового суспільства. До основних педагогічних умов формування активної громадянської позиції старшокласників у цифровому середовищі відносимо такі:

1. Створення безпечного ціннісно-орієнтованого цифрового освітнього середовища. Важливою педагогічною умовою є створення в закладі освіти цілісного цифрового середовища, яке ґрунтується на демократичних цінностях, повазі до прав людини, толерантності, відповідальності та академічній доброчесності. Таке середовище має забезпечувати доступ до цифрових ресурсів, та сприяти формуванню етичних норм поведінки в онлайн-просторі, культури відповідальної цифрової комунікації та безпечного використання цифрових технологій. Важливого значення набуває створення умов, за яких учні можуть вільно висловлювати власні думки, обговорювати суспільно значущі проблеми, аргументувати власну позицію та взаємодіяти з іншими учасниками освітнього процесу на основі взаємної поваги. У цьому контексті важливим є впровадження засад цифрової етики та медіаграмотності в різні

складники освітньо-виховного процесу. Згідно з підходами ЮНЕСКО, медіа- та інформаційна грамотність є важливою основою формування відповідального громадянина цифрового суспільства [24].

2. Інтеграція змісту громадянської, медійної та цифрової освіти. Ефективне формування активної громадянської позиції потребує змістового поєднання громадянської, цифрової та медійної освіти. Така інтеграція забезпечує цілісне розуміння учнями можливостей і ризиків цифрового середовища як простору громадянської взаємодії та суспільної участі. У процесі опанування відповідного змісту старшокласники мають навчатися критично оцінювати інформацію, аналізувати джерела, розпізнавати маніпуляції та недостовірний контент, розпізнавати контент, створений за допомогою ШІ, зіставляти різні точки зору, розуміти механізми інформаційного впливу та формувати власні обґрунтовані судження. У межах концепції DigComp (Digital Competence Framework for Citizens) підкреслюється значення інформаційної грамотності як складової цифрової компетентності, пов'язаної з відповідальною участю людини в цифровому суспільстві [39]. Отже, громадянська позиція старшокласника формується через засвоєння відповідних знань та через здатність критично та відповідально працювати з інформацією в цифровому просторі.

3. Залучення старшокласників до практичної цифрової громадянської діяльності за відповідного педагогічного супроводу. Однією з ключових педагогічних умов є створення можливостей для набуття старшокласниками реального досвіду громадянської діяльності із застосуванням цифрових технологій. Формування активної громадянської позиції не може обмежуватися засвоєнням теоретичних знань. Учні мають отримувати можливість використовувати набуті знання та компетентності для розв'язання конкретних суспільно значущих завдань. Доцільно застосовувати інтерактивні педагогічні технології та методи, що забезпечують активну участь учнів у моделюванні громадянських ситуацій, обговоренні суспільних проблем і прийнятті рішень. Активні методи навчання підвищують рівень залученості учнів та сприяють

формуванню відповідальної громадянської поведінки [16]. При цьому цифрова громадянська активність має бути пов'язана з реальними потребами шкільної або місцевої громади. Цифрові платформи доцільно використовувати як засіб організації, комунікації, координації та поширення результатів громадянських ініціатив. Це дозволяє уникнути зведення громадянської активності лише до формальної онлайн-участі та сприяє набуттю учнями реального досвіду впливу на життя громади.

4. Забезпечення готовності педагогів до організації цифрової громадянської участі учнів. Реалізація визначених педагогічних умов безпосередньо залежить від професійної готовності педагогів до роботи в цифровому середовищі. Така готовність не обмежується лише володінням окремими цифровими інструментами, а передбачає здатність педагогічно доцільно використовувати їх у процесі громадянського виховання. Педагог має володіти достатнім рівнем цифрової та медіаінформаційної компетентності, знати можливості цифрових платформ і сервісів, уміти організовувати безпечну онлайн-взаємодію, застосовувати інтерактивні методи та цифрові технології для реалізації громадянських проєктів, підтримувати учнівські ініціативи та сприяти формуванню відповідального ставлення старшокласників до цифрової взаємодії.

Отже, визначені педагогічні умови утворюють взаємопов'язаний комплекс – безпечне та ціннісно-орієнтоване цифрове середовище створює необхідний контекст для громадянської взаємодії; інтеграція громадянського, цифрового та медійного змісту забезпечує відповідну знаннєву й компетентнісну основу; залучення до практичної цифрової громадянської діяльності дозволяє набутти реального досвіду участі; професійна готовність педагога забезпечує організацію та педагогічний супровід цього процесу.

Поряд із педагогічними умовами важливе значення мають принципи організації освітньо-виховного процесу. Якщо педагогічні умови визначають необхідні обставини та можливості для формування активної громадянської

позиції, то принципи відображають основні вимоги до способу організації взаємодії педагога та учнів.

Принцип демократизації та суб'єктності передбачає визнання старшокласника активним учасником освітньо-виховної взаємодії, здатним до самостійного прийняття рішень, висловлення власної позиції та відповідального вибору. Взаємодія педагога та учня має будуватися на взаємній повазі, довірі, відкритості і діалозі. Такий підхід відповідає положенням Концепції Нової української школи, відповідно до яких школа має бути простором розвитку активного, відповідального та компетентного громадянина.

Принцип системності та послідовності передбачає, що формування активної громадянської позиції в цифровому середовищі не повинно мати характеру окремих епізодичних заходів. Громадянська, цифрова та медійна проблематика має систематично враховуватися під час організації навчальної, виховної, проєктної, позакласної та самоврядної діяльності учнів. Послідовне ускладнення завдань і розширення самостійності старшокласників сприяє переходу від ознайомлення з окремими формами громадянської участі до самостійного планування та реалізації суспільно корисних ініціатив.

Принцип цифрової безпеки та етичної відповідальності вимагає врахування можливих ризиків цифрового середовища на всіх етапах організації громадянської діяльності старшокласників. Його реалізація передбачає дотримання етичних норм онлайн-комунікації, повагу до прав інших користувачів, захист персональних даних, відповідальне створення та поширення цифрового контенту, усвідомлення можливих наслідків власної поведінки в цифровому просторі.

Принцип рефлексії передбачає осмислення учнями власного досвіду цифрової громадянської діяльності. Важливо, щоб після реалізації проєктів, участі в дискусіях, цифрових кампаніях чи інших громадянських практиках старшокласники мали можливість оцінити отримані результати, проаналізувати власні рішення, способи взаємодії, використані інформаційні джерела та суспільний ефект здійсненої діяльності. Рефлексія сприяє усвідомленому

ставленню до громадянської участі та поступовому формуванню здатності самостійно та відповідально діяти в цифровому середовищі.

Принцип партнерської взаємодії передбачає співпрацю закладу освіти з родиною, органами учнівського самоврядування, громадськими організаціями, місцевими громадами та іншими соціальними партнерами. Формування активної громадянської позиції є комплексним процесом, що виходить за межі навчального заняття. Залучення різних партнерів розширює можливості старшокласників для набуття реального громадянського досвіду, реалізації суспільно значущих ініціатив та усвідомлення власної ролі в житті громади.

Рис. 2. Принципи формування активної громадянської позиції старшокласників у цифровому просторі

Таким чином, формування активної громадянської позиції старшокласників у цифровому середовищі потребує комплексного поєднання відповідних педагогічних умов і принципів організації освітньо-виховного процесу. Педагогічні умови створюють необхідні змістові, середовищні, діяльнісні та професійні передумови, тоді як принципи визначають характер і логіку педагогічної взаємодії. Їх узгоджена реалізація сприяє набуттю старшокласниками досвіду відповідальної цифрової громадянської участі, розвитку громадянських компетентностей, ініціативності та готовності до активної діяльності в демократичному суспільстві.

2.2. Медіаграмотність та критичне мислення як базис цифрового громадянства

Цифровий простір, зокрема соціальні мережі, онлайн-платформи, цифрові сервіси державного управління та інформаційні ресурси створюють нові можливості для участі молоді у демократичних процесах. Одночасно вони висувають нові вимоги до рівня інформаційної культури та громадянської відповідальності. За таких умов медіаграмотність і критичне мислення перестають бути окремими освітніми компетентностями та набувають статусу базових передумов формування цифрового громадянства [31].

Сучасне розуміння цифрового громадянства значно виходить за межі технічного володіння цифровими технологіями. Цифрове громадянство визначається як система знань, умінь, цінностей і моделей поведінки, які забезпечують відповідальну, етичну та безпечну взаємодію людини у цифровому середовищі [30]. У документах UNESCO та Ради Європи цифрове громадянство розглядається як інтеграція цифрової компетентності, демократичної культури, поваги до прав людини та відповідального використання інформаційно-комунікаційних технологій [24; 31]. У цьому контексті медіаграмотність і критичне мислення виступають концептуальним підґрунтям розвитку відповідальної цифрової поведінки особистості. Особливої

актуальності ця проблема набуває щодо старшокласників. Саме у старшому шкільному віці відбувається активне становлення громадянської ідентичності, формуються політичні погляди, моральні переконання та ціннісні орієнтації. Сучасні підлітки є представниками покоління, для якого цифровий простір є природним середовищем соціалізації. Значна частина їхньої комунікації, навчання, дозвілля відбувається саме через цифрові платформи. Саме соціальні мережі дедалі частіше стають основним джерелом суспільно-політичної інформації для молоді [15; 18]. Це значно розширює можливості громадянської участі, проте, водночас, підвищує ризики інформаційного впливу, маніпуляцій та поширення недостовірної інформації.

Медіаграмотність у сучасній педагогічній науці розглядається як інтегрована здатність особистості знаходити, аналізувати, критично оцінювати та відповідально використовувати інформацію, створену різними медіа [24]. Її зміст значно ширший за традиційне розуміння навичок роботи з інформаційними ресурсами. Вона охоплює усвідомлення механізмів функціонування сучасних медіа, розуміння економічних, політичних та соціокультурних чинників створення інформаційного контенту, здатність виявляти маніпулятивні повідомлення, розпізнавати дезінформацію та оцінювати достовірність інформаційних джерел, розпізнавати контент, створений за допомогою систем ШІ. У контексті формування активної громадянської позиції медіаграмотність виконує декілька функцій. Передусім вона забезпечує здатність особистості самостійно орієнтуватися у складному інформаційному просторі без беззастережного прийняття нав'язаних оцінок чи суджень. Не менш важливою є функція розвитку громадянської відповідальності, оскільки кожен користувач цифрового середовища сьогодні є потенційним творцем інформаційного контенту. Публікація повідомлень та поширення новин безпосередньо впливають на інформаційне середовище і громадську думку. Саме тому відповідальне ставлення до створення та поширення інформації стає невід'ємною складовою сучасної громадянської культури [29].

Сама по собі медіаграмотність не гарантує відповідальної громадянської поведінки. Іншим важливим компонентом цифрового громадянства виступає критичне мислення. Воно визначається як здатність особистості здійснювати аргументований аналіз інформації, перевіряти достовірність фактів, логічно оцінювати різні точки зору та приймати обґрунтовані рішення на основі доказів, а не емоційних реакцій чи зовнішнього впливу. Саме критичне мислення дозволяє людині ефективно функціонувати в умовах надлишку інформації, характерного для цифрового суспільства. Особливої ваги розвиток критичного мислення набуває в умовах сучасної інформаційної війни, коли значна кількість інформації створюється для цілеспрямованого впливу на громадську думку та формування певних політичних установок. Алгоритми соціальних мереж додатково підсилюють цей ефект, оскільки пропонують користувачам контент, який найбільше відповідає їхнім попереднім інтересам. У результаті формується так званий ефект інформаційних бульбашок. Він полягає в тому, що людина переважно взаємодіє лише з інформацією, що підтверджує її вже сформовані переконання. Подібне явище ускладнює розвиток відкритого діалогу та здатності до конструктивного сприйняття альтернативних позицій.

Саме тому критичне мислення слід розглядати як важливий механізм забезпечення інформаційної стійкості особистості. Воно сприяє формуванню здатності розмежовувати факти та судження, аналізувати джерела інформації, оцінювати логічність аргументації та усвідомлювати можливі маніпулятивні прийоми. Для старшокласників розвиток цих умінь є особливо важливим, адже саме в цьому віці активно формуються політичні погляди, громадянські переконання та ставлення до суспільних процесів.

Рис. 3. Взаємозв'язок медіаграмотності, критичного мислення та цифрового громадянства

Взаємозв'язок між медіаграмотністю, критичним мисленням та активною громадянською позицією підтверджується результатами сучасних міжнародних досліджень у галузі громадянської освіти. Зокрема, результати International

Civic and Citizenship Education Study (ICCS) демонструють, що учні, які мають вищий рівень інформаційно-комунікаційної компетентності та критичного аналізу інформації, значно частіше виявляють готовність до участі у громадських ініціативах і суспільному діалозі [13]. У Європейській рамці цифрових компетентностей DigComp 2.2, цифрова компетентність визначається як комплекс знань, умінь і ставлень, необхідних для безпечної, критичної та відповідальної взаємодії з цифровими технологіями [39]. Особливу увагу в документі приділено етичним аспектам цифрової взаємодії, цифровій безпеці, відповідальному створенню контенту та активній участі громадян у цифровому суспільстві. Таким чином, сучасні європейські концепції розглядають цифрові компетентності як складову громадянської компетентності.

Для України зазначені підходи набувають особливої актуальності. Умови повномасштабної війни супроводжуються безпрецедентною інтенсивністю інформаційного протиборства, масштабним поширенням дезінформації, маніпулятивних повідомлень, пропаганди та спроб впливу на суспільну свідомість. У такій ситуації медіаграмотність стає важливим елементом громадянської стійкості та інформаційної безпеки держави. Саме молодь, яка активно користується цифровими сервісами та соціальними мережами, повинна володіти інструментами критичного аналізу інформації, усвідомлювати механізми інформаційних маніпуляцій та бути здатною приймати самостійні, аргументовані рішення щодо суспільно значущих питань.

2.3. Роль педагога в умовах цифрової трансформації

Цифрова трансформація освіти змінює і професійну роль педагога. Якщо раніше вчитель переважно виступав джерелом знань, то сьогодні він дедалі більше виконує функції фасилітатора, наставника, модератора освітньої взаємодії та провідника учнів у цифровому середовищі. Саме педагог створює умови, за яких використання цифрових технологій сприяє розвитку критичного мислення, інформаційної грамотності та активної громадянської участі.

Формування активної громадянської позиції старшокласників у цифровому просторі неможливе без особистого прикладу педагога. Учні щоденно спостерігають за тим, як учитель використовує цифрові ресурси, взаємодіє з інформацією, дотримується цифрової етики. Педагог стає носієм цінностей відповідального цифрового громадянства, демонструючи практики безпечної та конструктивної поведінки в мережі.

Як уже було зазначено, у цифровому просторі старшокласники стикаються з великою кількістю інформації, серед якої можуть бути маніпулятивні повідомлення, дезінформація або інші форми інформаційного впливу. Саме тому одним із ключових напрямів діяльності педагога стає розвиток медіаграмотності та критичного мислення. Учитель має навчати учнів ставити запитання до джерел інформації, перевіряти факти, аналізувати різні точки зору та усвідомлювати можливі наслідки поширення неперевірених відомостей. Такі компетентності є основою відповідальної громадянської поведінки в цифровому суспільстві [10].

Не менш важливою складовою професійної діяльності педагога є створення безпечного цифрового освітнього середовища. Це передбачає використання захищених цифрових платформ, а також формування культури взаємоповаги під час онлайн-комунікації. Учитель має своєчасно реагувати на прояви кібербулінгу, дискримінації, агресивної поведінки, формуючи в учнів розуміння відповідальності за власні дії у цифровому просторі.

Педагог має сприяти розвитку у старшокласників цифрової громадянської компетентності. У цьому контексті учитель може допомагати усвідомленню учнями власних цифрових прав і обов'язків, принципів захисту персональних даних, поваги до інтелектуальної власності, дотримання етичних норм спілкування та використання цифрових інструментів для реалізації громадянських ініціатив. Важливо, щоб цифрові технології використовувалися як інструмент соціальної активності. Педагог може організовувати навчальні проекти, спрямовані на вирішення актуальних проблем громади, участь у волонтерських онлайн-ініціативах, інформаційних кампаніях або створення

соціально значущого цифрового контенту. Крім того, педагог інформує учнів про такі важливі безпекові аспекти, як заборона поширення місцеперебування військових і техніки, маршрутів переміщення, особистих даних військовослужбовців, геолокацій, фото без належної згоди. Подібна діяльність дозволяє учням відчути власну причетність до суспільних процесів, зрозуміти механізми громадянської участі та побачити практичну цінність використання цифрових технологій для позитивних змін.

Рис. 4. Роль педагога в умовах цифрової трансформації

Важливою умовою є готовність самого педагога до професійного зростання. Стрімкі темпи розвитку цифрових технологій, поява нових сервісів,

інструментів штучного інтелекту, засобів візуалізації інформації та комунікаційних платформ вимагають постійного оновлення професійних компетентностей. Сучасний учитель має вміти критично оцінювати доцільність використання певних цифрових інструментів, враховувати педагогічну мету, вікові особливості учнів, питання інформаційної безпеки та етичні аспекти застосування. В умовах цифровізації важливим напрямом діяльності педагога стає інтеграція міжпредметного підходу. Формування активної громадянської позиції не обмежується уроками громадянської освіти чи історії. Питання цифрової етики, медіаграмотності, екології інформаційного простору, використання штучного інтелекту, академічної доброчесності можуть інтегруватися у вивчення інших предметів (української мови, літератури, інформатики, природничих дисциплін, мистецтва тощо). Це забезпечує системність формування громадянських компетентностей і демонструє учням практичне значення цифрової культури в різних сферах життя.

Таким чином, роль педагога в умовах цифрової трансформації виходить далеко за межі використання сучасних технологій на уроці. Учитель виступає організатором безпечного цифрового освітнього середовища, наставником у розвитку цифрової грамотності, модератором громадянського діалогу та прикладом відповідального цифрового громадянина. Саме від професійної компетентності педагога значною мірою залежить, чи стане цифровий простір для старшокласників середовищем розвитку громадянської активності, критичного мислення та демократичної культури.

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ФОРМУВАННЯ АКТИВНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРІ

3.1. Використання соціальних мереж та месенджерів у громадянській освіті

Соціальні мережі та месенджери вже давно стали невід'ємною складовою повсякденного життя сучасних старшокласників. У зв'язку з цим соціальні мережі варто розглядати як ефективний інструмент громадянського виховання, який за умови педагогічно доцільного використання сприяє розвитку активності, відповідальності та критичного мислення учнів. Основною перевагою соціальних мереж є їхня інтерактивність. У процесі створення власного контенту, під час участі у дискусіях, презентацій результатів проєктної діяльності, соціальних ініціатив формується досвід реальної громадянської участі, що є важливою складовою компетентнісного навчання. Разом із тим педагог має враховувати, що використання соціальних мереж не повинно бути самоціллю. Їх застосування має відповідати конкретним цілям: розвитку громадянських компетентностей, медіаграмотності, цифрової культури, уміння працювати з інформацією та конструктивно взаємодіяти в цифровому просторі. Доцільність використання певної платформи визначається не її популярністю, а педагогічною ефективністю та безпечністю.

Для формування активної громадянської позиції можуть використовуватися різні цифрові платформи залежно від поставлених завдань.

Instagram доцільно використовувати для реалізації інформаційно-просвітницьких кампаній. Учні можуть створювати тематичні дописи, інфографіку, короткі відео або серії сторіс, присвячені актуальним суспільним проблемам, історичній пам'яті, волонтерській діяльності, правам людини, екологічним ініціативам чи розвитку місцевої громади. Важливо, щоб така

діяльність передбачала перевірку інформації, зазначення джерел та дотримання авторського права.

TikTok також може використовуватися як платформа для створення коротких соціально значущих відеороликів. Наприклад, учні можуть готувати відео з популяризації волонтерства, протидії дезінформації або ознайомлення з історичними фактами. Робота над такими матеріалами розвиває навички критичного відбору інформації, сценарної роботи, командної взаємодії та відповідального публічного висловлювання.

Facebook залишається ефективним майданчиком для взаємодії з місцевою громадою. Через тематичні групи можна висвітлювати результати соціальних проєктів, проводити інформаційні кампанії, залучати представників громадських організацій або місцевого самоврядування до обговорення актуальних питань.

Важливе місце у повсякденній роботі педагогів займають *месенджери* (Viber, WhatsApp та інші). Їх використання може не обмежуватися передаванням організаційної інформації. За умови дотримання цифрової етики вони можуть стати простором для громадської взаємодії.

Практика свідчить, що найбільш ефективною формою використання соціальних мереж у громадянському вихованні є навчальні проєкти. Вони поєднують дослідницьку діяльність, командну роботу, використання цифрових інструментів та реальну взаємодію із громадою. Прикладом може бути проєкт «Моя громада – простір змін», під час якого учні досліджують одну з актуальних проблем своєї громади, збирають інформацію, проводять онлайн-опитування, готують інформаційні матеріали, створюють цифровий контент для соціальних мереж та презентують власні пропозиції щодо вирішення проблеми представникам місцевої влади або громадських організацій.

Іншою формою роботи може бути проведення тематичних інформаційних кампаній, приурочених до визначних дат. До Дня Конституції України, Дня Соборності України, Міжнародного дня волонтера чи Всесвітнього дня безпечного Інтернету учні можуть створювати відеоролики, проводити онлайн-

квести або готувати цифрову інфографіку. Такі заходи допомагають поглибити їх знання та сприяють розвитку громадянської активності.

Таблиця 1

Використання соціальних мереж для громадянського виховання

Платформа	Доцільне використання	Формовані компетентності
Instagram	Інфографіка, сторіс, інформаційні кампанії	комунікація, медіаграмотність, робота з інформацією
TikTok	Короткі соціальні відео	креативність, громадянська активність
Facebook	Взаємодія з громадою	соціальна участь, навички співпраці
Viber	Координація проєктів	співпраця, цифрова етика
YouTube	Відеопроєкти	інформаційна культура, аналіз джерел, креативність

В той же час педагог має звертати увагу на потенційні ризики використання соціальних мереж. До них належать поширення дезінформації, кібербулінг, маніпулятивний контент, порушення приватності. Саме тому будь-яка діяльність у соціальних мережах повинна супроводжуватися розвитком навичок медіаграмотності, перевірки фактів, відповідального створення цифрового контенту та дотримання правил цифрової безпеки. Важливо також отримувати згоду батьків на публікацію фото- та відеоматеріалів за участю учнів відповідно до вимог законодавства та внутрішніх правил закладу освіти.

Таким чином, соціальні мережі та месенджери можуть стати ефективним інструментом формування активної громадянської позиції за умови їх педагогічно обґрунтованого та безпечного використання. Вони відкривають можливості для організації соціальних проєктів, розвитку медіаграмотності,

громадянської активності, цифрової культури. При цьому ключовим чинником успішного використання залишається педагог, який спрямовує цифрову активність учнів на досягнення освітніх і виховних результатів. Учитель виступає координатором діяльності учнів. Його завдання полягає у визначенні освітньої мети, консультуванні щодо змісту матеріалів, перевірці достовірності інформації, забезпеченні безпечної цифрової взаємодії та підтримці учнівської ініціативи. Такий підхід дозволяє розвивати самостійність, відповідальність і навички співпраці, які є важливими складовими активної громадянської позиції.

Практичні рекомендації педагогу

- ✓ Визначайте чітку освітню мету використання кожної цифрової платформи;
- ✓ Обирайте соціальну мережу відповідно до формату діяльності, а не її популярності;
- ✓ Організуйте створення учнями власного суспільно корисного цифрового контенту;
- ✓ Навчайте школярів перевіряти інформацію перед її поширенням;
- ✓ Розробіть разом з учнями правила цифрової комунікації для роботи в групах і месенджерах;
- ✓ Використовуйте соціальні мережі для висвітлення реальних громадських та волонтерських ініціатив закладу освіти;
- ✓ Регулярно обговорюйте питання цифрової безпеки, приватності та доброчесного використання.

3.2. Цифрові платформи для волонтерства та соціальних ініціатив

Однією із характерних ознак сучасного цифрового суспільства є можливість швидкого залучення громадян до розв'язання суспільно важливих проблем за допомогою цифрових платформ. Якщо раніше участь у громадських або волонтерських ініціативах переважно вимагала особистої присутності, то сьогодні значна частина такої діяльності координується через спеціалізовані онлайн-ресурси. Це відкриває нові можливості для формування активної громадянської позиції старшокласників, розвитку їхньої соціальної відповідальності, ініціативності та навичок співпраці.

У роботі зі старшокласниками можна залучати учнів до благодійних акцій, інформаційних кампаній, екологічних проєктів, волонтерських заходів, громадських обговорень. Важливо, щоб така діяльність була пов'язана з потребами громади та сприяла усвідомленню особистої відповідальності за суспільні зміни.

Розглянемо різні категорії цифрових платформ, які становлять для закладів освіти практичний інтерес.

Волонтерські платформи. Забезпечують пошук можливостей для участі у волонтерських проєктах, координацію діяльності добровольців та взаємодію між організаціями та учасниками. Як приклад можна навести платформу Української Волонтерської Служби (<https://volunteer.country/>), де регулярно публікуються актуальні можливості для волонтерства, освітні матеріали та рекомендації щодо організації добровольчої діяльності.

Краудфандингові платформи. Вони допомагають збирати кошти на реалізацію соціально значущих проєктів. Під час ознайомлення з такими сервісами, можна продемонструвати учням приклади успішних громадських ініціатив, вивчити принципи прозорості збору коштів, правила публічної комунікації та оцінити соціальний вплив проєктів. Водночас педагогам варто наголошувати, що участь неповнолітніх у фінансових зборах має здійснюватися відповідно до законодавства, політики закладу освіти та за участю батьків.

Краудсорсингові платформи. Створюють можливості для колективного пошуку ідей та розроблення рішень актуальних проблем громади. Участь у таких ініціативах допомагає учням зрозуміти механізми спільного прийняття рішень, розвиває навички командної роботи, аргументованого обговорення та відповідального ставлення до власних пропозицій.

Платформи електронної демократії. Вони забезпечують участь громадян у консультаціях, електронних петиціях, громадських обговореннях. Навіть якщо старшокласники ще не мають права брати участь у всіх офіційних процедурах, ознайомлення з такими сервісами допомагає їм зрозуміти принципи функціонування демократичного суспільства, механізми впливу громадян на прийняття рішень та значення активної громадянської позиції.

Таблиця 2

Приклади цифрових платформ для волонтерства та соціальних ініціатив

Категорія	Приклади	Посилання
Волонтерські	Українська Волонтерська Служба	https://volunteer.country/
Краудфандингові	Спільнокошт (Big Idea)	https://biggggidea.com/projects/
	dobro.ua	https://dobro.ua/
Електронна демократія	Єдина платформа місцевих петицій	https://petition.e-dem.ua/
Освітні громадські ініціативи	Дія.Освіта	https://osvita.diia.gov.ua/
	Prometheus (громадянські курси)	https://prometheus.org.ua/

Під час організації роботи можна запропонувати учням дослідити одну з платформ, визначити її призначення, цільову аудиторію, види підтримуваних ініціатив, проаналізувати успішний приклад реалізованого проєкту та підготувати власні пропозиції щодо використання аналогічних цифрових інструментів для розвитку шкільної або місцевої громади. Такий формат роботи поєднує інформаційний аналіз, дослідницьку діяльність і практичне застосування знань. Перспективною формою роботи є створення власних соціальних міні-проєктів. Наприклад, учнівська команда може визначити актуальну проблему школи чи громади, підготувати план її розв'язання, організувати інформаційну кампанію в соціальних мережах, залучити партнерів або запустити збір коштів (за допомогою батьків чи вчителя) через краудфандингову платформу. Навіть якщо проєкт реалізується у невеликому масштабі, він дозволяє учням отримати досвід громадянської діяльності.

Водночас педагог має звертати увагу на безпечне використання будь-яких цифрових платформ. Перед початком роботи доцільно перевіряти достовірність організацій, ознайомлюватися з правилами користування платформою, оцінити прозорість діяльності, не поширювати персональні дані без необхідності та дотримуватися вимог інформаційної безпеки. Не менш важливо навчати учнів критично оцінювати онлайн-ініціативи, відрізняти справжні благодійні проєкти від шахрайських схем і користуватися лише перевіреними ресурсами.

Таким чином, цифрові платформи для волонтерства та соціальних ініціатив створюють широкі можливості для громадянського виховання. Їх використання дозволяє перейти від засвоєння теоретичних знань до практичного досвіду громадянської участі, формуючи в старшокласників відповідальність, соціальну активність, навички командної взаємодії та готовність використовувати цифрові технології для позитивних змін у громаді.

Практичні рекомендації педагогу

- ✓ добирайте платформи відповідно до віку учнів та освітньої мети;
- ✓ обирайте перевірені державні або громадські ресурси з прозорою діяльністю;
- ✓ розпочинайте роботу з аналізу реальних успішних кейсів;
- ✓ заохочуйте учнів до розроблення власних соціальних міні-проектів;
- ✓ поєднуйте цифрову активність із реальними справами у школі чи громаді;
- ✓ обговорюйте питання цифрової безпеки, прозорості та етичних аспектів волонтерської діяльності;
- ✓ після завершення кожної ініціативи проводьте рефлексію та оцінювання її соціального впливу.

3.3. Інноваційні форми роботи та інтерактивні засоби

Формування активної громадянської позиції старшокласників потребує форм роботи, які забезпечують активну участь учнів у навчально-виховному процесі, стимулюють їх до самостійного прийняття рішень, співпраці, критичного аналізу інформації та вирішення реальних суспільних проблем. У цифровому просторі традиційні виховні бесіди поступаються місцем інтерактивним технологіям, які поєднують елементи дослідження, командної роботи, цифрової творчості та проєктної діяльності.

Однією з найбільш результативних форм роботи є *кейс-метод*. Учням пропонуються реальні або наближені до реального життя ситуації, пов'язані з поширенням дезінформації, кібербулінгом, цифровою безпекою, участю в

громадських ініціативах, волонтерством чи громадськими конфліктами. Працюючи в групах, вони аналізують ситуацію, визначають проблему, пропонують можливі шляхи її розв'язання та аргументують власну позицію.

Не менш ефективними є *рольові вправи та цифрові симуляції*. Під час таких занять учні можуть виконувати ролі представників місцевої влади, громадських активістів, волонтерів, членів молодіжної ради або експертів із цифрової безпеки. Моделювання реальних суспільних процесів допомагає сформувати навички аргументованої комунікації, співпраці та демократичного прийняття рішень. Прикладами таких ігор можуть бути матеріали розміщені на навчальній платформі Study.NAZK:

«Вибори: навчайся і практикуй» (<https://study.nazk.gov.ua/ofis-dobrochesnosti/prozora-shkola/vibori-navchajsya-i-praktikuj/>). Це інтерактивний центр виборчої освіти для молоді. Простір призначений для учнів 9–11 класів, і допомагає зрозуміти, чому вибори мають значення в демократичному суспільстві.

«Служба у дії» (<https://study.nazk.gov.ua/ofis-dobrochesnosti/prozora-shkola/sluzhba-v-diyi/>). Це гра-симуляція, яка допоможе розвинути навички конструктивної взаємодії з державними службовцями, пояснить базові адміністративні процеси та продемонструє цифрові сервіси.

«Вибір» (<https://drive.google.com/drive/folders/1MTbcVhmhA8i40NvpdbSQ1ee3JIeSfleK>). Гра, яка сприяє формуванню в учнів відповідального ставлення до виборчого процесу та громадянської позиції; дозволяє провести моделювання виборів, сприяє розвитку критичного мислення, роботи в команді та поваги до вибору інших.

«Місія: Вибори» (<https://drive.google.com/drive/u/0/folders/15lA63DpH95ldONWn49fHbt6HYAn4fu-V>). Квест, спрямований на формування у молоді свідомого ставлення до власного вибору, розуміння того, що голос кожного виборця має значення.

«Я і держава» (https://drive.google.com/drive/folders/1EVK_OPtnsRvAVGgUj2FTTJiubpdkU8Bc). Тренінг, спрямований на розвиток практичних навичок ефективної та коректної взаємодії з органами влади.

Важливим напрямом є *проектне навчання*, під час якого учні працюють над вирішенням реальних проблем своєї школи або громади. Це можуть бути інформаційні кампанії з медіаграмотності, цифрової безпеки, волонтерські ініціативи, екологічні акції, благодійні заходи або дослідження громадської думки за допомогою цифрових сервісів. Завершенням роботи може стати публічний захист проєкту або його презентація громаді.

Сучасні цифрові сервіси дозволяють урізноманітнити і традиційні форми виховної роботи. Онлайн-дошки, інтерактивні опитування, сервіси для спільного мозкового штурму та командної роботи сприяють залученню кожного учня до активної взаємодії. Особливо ефективними є заняття, під час яких учні створюють власні цифрові продукти (інфографіку, соціальні плакати, подкасти, короткі відеоролики, інтерактивні презентації або інформаційні кампанії в соціальних мережах). Найбільшого результату можна досягти тоді, коли інтерактивні методи поєднуються між собою та доповнюють один одного. Наприклад, після аналізу кейсу учні можуть провести онлайн-опитування, обговорити результати за допомогою інтерактивної дошки, розробити власний соціальний проєкт і представити його через цифрові платформи. Така послідовність забезпечує поступовий перехід від аналізу проблеми до її практичного вирішення.

Таблиця 3

Цифрові інструменти для громадянського виховання

Цифровий сервіс	Спосіб використання
Padlet	Мозковий штурм, збір ідей для соціального проєкту; створення спільної дошки для обговорень та обміну думками; створення загальної стрічки часу; публікація та поширення результатів проєкту.

FigJam	спільне планування громадянського або соціального проєкту; створення карт проблем громади; проведення мозкового штурму; систематизація пропозицій та розподіл командних завдань.
Mentimeter	Проведення опитувань у реальному часі для залучення учнів до обговорення суспільних питань; збір зворотного зв'язку та думок аудиторії.
Kahoot!	Проведення вікторин та інтерактивних ігор для перевірки знань з громадянської освіти.
Google Forms	Створення опитувань для збору думок учнів або громади щодо важливих питань.
Canva	Створення візуальних матеріалів для соціальної кампанії (постери, інфографіка); створення презентацій для захисту проєктів.
Genially	Створення інтерактивних презентацій, плакатів та ігор для залучення учнів до вивчення громадянських тем.
Wordwall	Створення інтерактивних вправ для закріплення знань.
ThingLink	Створення інтерактивних зображень та віртуальних екскурсій для візуалізації соціальних проблем або історичних подій.
StoryJumper	Створення електронних книг, наприклад, збірок історій успіху місцевої громади або результатів соціального дослідження.
Дія.Освіта	Опанування актуальних практичних навичок, цифрової грамотності та нових професій через інтерактивні симулятори, освітні серіали для свідомого вибору майбутнього шляху та активної участі в житті громади.
LearningApps	Створення та проходження ігрових інтерактивних вправ для критичного осмислення соціально важливих тем, громадянських цінностей і командної взаємодії

Таким чином, використання інноваційних форм роботи сприяє перетворенню громадянського виховання на активний процес пізнання, взаємодії та суспільної діяльності. Використання інтерактивних технологій дозволяє сформувати у старшокласників практичний досвід відповідальної громадянської участі у цифровому середовищі.

3.4. Показники ефективності та інструменти моніторингу.

Процес формування активної громадянської позиції старшокласників у цифровому просторі потребує супроводу та оцінювання. Моніторинг у цьому контексті виконує як контрольну, так і формувальну функції, адже він дозволяє педагогу своєчасно виявляти дефіцити в навичках учнів та гнучко коригувати освітньо-виховний процес. Складність оцінювання полягає в тому, що громадянська позиція в мережі є багатовимірним конструктом. Вона охоплює технічну здатність користуватися інструментами, етичні установки та реальну соціальну дію [13].

Для здійснення системного моніторингу громадянської активності, як вияву активної громадянської позиції доцільно виокремити три основні критерії: когнітивний, ціннісно-емоційний та діяльнісно-практичний. Когнітивний критерій відображає рівень обізнаності учнів щодо їхніх цифрових прав та обов'язків, принципів функціонування інформаційного суспільства та інструментів е-демократії. Його показниками є розуміння механізмів роботи алгоритмів соцмереж, знання правил кібербезпеки та захисту персональних даних, здатність пояснити алгоритм створення електронної петиції або звернення до місцевої влади онлайн. Ціннісно-емоційний критерій характеризує етичну складову поведінки учня в мережі, його здатність до цифрової емпатії та відповідальність за поширення інформації. Його показниками є нетерпимість до кібербулінгу та мови ворожнечі, критичне ставлення до дезінформації, готовність підтримати соціально значущі ініціативи в мережі, повага до інтелектуальної власності. Діяльнісно-практичний критерій відображає перехід від пасивного споживання інформації до активної цифрової дії. Його показниками є участь у онлайн-волонтерстві чи краудфандингу, створення власного суспільно корисного контенту, ініціювання або активна підтримка цифрових флешмобів та кампаній, коректне ведення дискусій у коментарях.

Таблиця 4

**Показники рівня громадянської активності старшокласників у
цифровому просторі**

Критерії	Низький рівень (Пасивний)	Середній рівень (Репродуктивний)	Високий рівень (Проактивний)
Когнітивний	Має фрагментарні знання про кібербезпеку, не розрізняє маніпуляції та фейки. Не знає про інструменти цифрової демократії. Не усвідомлює своїх цифрових прав, обов'язків та відповідальності за поширення інформації.	Знає базові правила безпеки та здатний розпізнати фейк за підказкою. Розуміє призначення е-інструментів і способів громадянської участі, але поверхово знає механізми їх роботи. Усвідомлює базові цифрові права, обов'язки та особисту відповідальність за поширений контент.	Розуміє роботу алгоритмів і самостійно здійснює фактчекінг. Вільно орієнтується в механізмах е-демократії та інструментах цифрової участі, знає, як захистити свої цифрові права.
Ціннісно-емоційний	Виявляє ситуативний інтерес до суспільно значущих проблем. Може толерувати або ігнорувати кібербулінг. Не замислюється над наслідками своєї діяльності в цифровому просторі.	Співчуває жертвам кібербулінгу, але рідко втручається. Підтримує соціальні ініціативи емоційно, але безсистемно. Намагається дотримуватися етичних норм у спілкуванні.	Виявляє нульову толерантність до мови ворожнечі (скаржитися на токсичний контент). Демонструє цифрову емпатію. Усвідомлює відповідальність за поширену інформацію.
Діяльнісний	Використовує мережу виключно для розваг. Участь обмежується випадковими реакціями («лайками»). Не створює власного контенту.	Бере участь в акціях чи флешмобах, ініційованих іншими. Поширює корисний контент. Може долучитися до онлайн-волонтерства за компанію.	Ініціює соціально значущі обговорення чи проекти. Створює власний ціннісний контент. Використовує цифрові платформи для розв'язання реальних проблем громади.

Традиційні методи контролю знань є малоефективними для оцінювання сформованості активної громадянської позиції учнів. Педагогам доцільно використовувати інструменти формувального оцінювання, рефлексії, портфоліо та аналізу результатів громадянської активності, зокрема в цифровому середовищі. Водночас публічна активність у соціальних мережах має залишатися добровільною та не повинна бути обов'язковою умовою оцінювання. Необхідно забезпечувати конфіденційність учнів, не допускати їх порівняння за кількістю публікацій, підписників, переглядів чи інших цифрових показників і не перетворювати моніторинг на формальну звітність зі скріншотами. Основний акцент доцільно робити на мотивації учнів до громадянської участі, осмисленні власного досвіду та готовності долучатися до суспільно значущих справ. З огляду на можливу відсутність у школяра облікового запису в соціальних мережах, відповідного дозволу батьків, доступу до належного цифрового пристрою або можливості здійснювати публічну активність, варто передбачати і альтернативні форми: портфоліо класу чи учнівського колективу, роботу на закритій навчальній платформі, матеріали для шкільного сайту або інші форми, що відповідають можливостям учня.

Цифрове портфоліо (E-portfolio). Учні протягом семестру або року збирають приклади своєї громадянської активності в мережі: скріншоти підписаних петицій, посилання на створені соціальні ролики, сертифікати про проходження курсів з медіаграмотності, інша цифрова активність (коментарі, поширення). Це дозволяє оцінити динаміку розвитку учня.

Анкетування та самооцінювання (за допомогою Google Forms, Mentimeter). Короткі опитування, які можна проводити час від часу, допоможуть виявити зміну ставлення учнів до певних соціальних проблем.

Кейс-стаді та симуляції. Оцінювання відбувається через спостереження за тим, як учні розв'язують змодельовані ситуації. Наприклад, як вони реагують на фейкову новину, або як модерують конфліктну дискусію під дописом.

Аналіз результатів проєктної діяльності. При цьому оцінюється саме процес роботи учнів над проєктом (як учні комунікували в робочих онлайн-

чатах, як розподіляли ролі, чи дотримувалися мережевого етикету). Варто зазначити, що для оцінювання громадянської активності важливими є аргументованість, дотримання законодавства, повага до прав і гідності інших, готовність до діалогу, здатність перевіряти інформацію, ненасильницькі способи участі.

Дані, отримані в результаті моніторингу, є основою для прийняття педагогічних рішень. Якщо вчитель фіксує проблемні зони, він має застосувати відповідні механізми коригування. Наприклад, якщо моніторинг показує, що учні споживають і поширюють однобічну, радикалізовану інформацію, педагогу варто інтегрувати в уроки вправи на фактчекінг. У випадку коли учні активно ставлять реакції під соціальними ініціативами, але не переходять до реальних дій, необхідно перенести фокус на мікро-практики: запропонувати реальний, але нескладний проєкт. У разі виявлення проявів агресії або нетерпимості в онлайн-спілкуванні класу, пріоритетом стають тренінги з ненасильницької цифрової комунікації та розвитку емпатії, перегляд правил спільної взаємодії у шкільних чатах.

Таблиця 5

Чек-лист для педагога «Алгоритм реагування на виклики цифрової соціалізації»

Маркерне запитання для саморефлексії вчителя	Дія / Механізм коригування освітнього процесу
1. Чи здатні мої учні відрізнити офіційні джерела інформації від емоційних маніпуляцій лідерів думок?	Впровадити вправи на деконструкцію медіамеседжів. Застосувати метод критичного аналізу (наприклад, перевірка джерел фінансування блогера або пошук першоджерела новини).
2. Чи помічаю я прояви мови ворожнечі, агресії або виключення у класному/шкільному онлайн-чаті?	Провести тренінг із ненасильницької цифрової комунікації. Спільно з учнями розробити або переглянути «Конституцію класного чату» (в якій прописати чіткі правила етичної взаємодії).

3. Чи не потрапили учні в «бульбашку фільтрів» (трансляють радикалізовані, односторонні погляди на суспільні події)?	Організувати онлайн-дебати, де учні мають захищати позицію, протилежну їхнім власним переконанням. Провести заняття про те, як працюють рекомендаційні алгоритми і як «скидати» налаштування стрічки.
4. Чи не обмежується громадянська активність учнів лише реакціями (лайки та репости) без реальних дій?	Запропонувати перехід до формату мікро-практик. Залучити клас до зрозумілого цифрового волонтерства (наприклад, створення антифейкових постів, краудсорсинг для позначення доступності вулиць міста, допомога у перекладі матеріалів, створення дизайну для місцевих ГО).
5. Чи усвідомлюють учні, як їхні сьогоднішні публічні коментарі та дії впливають на їхній довгостроковий «цифровий слід»?	Провести кейс-стаді (аналіз реальних випадків, коли цифровий слід вплинув на кар'єру чи вступ до університету). Дати завдання на «аудит» власних профілів у соцмережах очима майбутнього роботодавця.

Таким чином, регулярний моніторинг та гнучке реагування допомагають використовувати цифровий простір як керований педагогічний майданчик, де кожен клік та коментар стають усвідомленим кроком до формування зрілого громадянина.

ВИСНОВКИ

Отже, активна громадянська позиція старшокласників у цифровому просторі є комплексною характеристикою особистості, що виявляється у здатності молоді людини усвідомлювати свої права та обов'язки, критично сприймати та оцінювати цифрову інформацію, відповідально взаємодіяти з іншими користувачами, аргументовано висловлювати власну позицію та використовувати цифрові ресурси для участі у суспільно значущих процесах. Її формування не обмежується розвитком цифрової грамотності чи безпечним користуванням інформаційно-комунікаційними технологіями. Важливим є перехід від пасивного споживання цифрового контенту до його критичного осмислення, від висловлення власної думки до конструктивної взаємодії, від онлайн-активності до реальної громадянської дії. Активний цифровий громадянин – це особистість, яка здатна відповідально використовувати цифрові можливості для захисту власних прав, співпраці з іншими, участі у житті громади та здійснення позитивних суспільних змін.

Аналіз зарубіжних досліджень засвідчує, що формування громадянської активності молоді в цифровому середовищі розглядається як міждисциплінарна проблема, що поєднує громадянську освіту, медіаграмотність, соціалізацію, критичне мислення і практику суспільної участі. У сучасних підходах простежується поступовий перехід до розуміння цифрового громадянства як активної участі молоді людини у цифровому суспільстві. Важливого значення набуває поєднання цифрових і соціально-громадянських компетентностей, оскільки саме їх взаємодія створює передумови для змістовної громадянської участі молоді. Важливими стають здатність людини аналізувати інформаційне середовище, усвідомлювати соціальні та етичні наслідки власної цифрової поведінки та відповідально використовувати технології. Зарубіжний досвід також демонструє перспективність діяльнісних, проектних, інтерактивних і симуляційних методів, за яких учень набуває практичного досвіду прийняття рішень, командної роботи та реалізації суспільно корисних ініціатив. Для

української практики особливо цінним є перенесення такого досвіду на реальні потреби школи та територіальної громади.

Цифровий простір створює значні можливості для формування активної громадянської позиції старшокласників. Він забезпечує швидкий доступ до різноманітних джерел інформації, розширює можливості комунікації та співпраці, дозволяє молоді бути залученою до суспільних процесів незалежно від територіальних обмежень. Важливою перевагою цифрового простору є також можливість швидко отримувати зворотний зв'язок, досліджувати громадську думку та оцінювати результати реалізованих ініціатив. За умови педагогічно обґрунтованого використання цифрові технології здатні перетворити громадянське виховання з переважно інформаційно-репродуктивного процесу на практику активної взаємодії, творчості і співпраці.

Водночас цифровий простір містить низку викликів, які безпосередньо впливають на формування громадянської позиції молоді. Значні обсяги інформації, поширення дезінформації та маніпулятивного контенту, алгоритмічне формування інформаційних стрічок, мова ворожнечі, кібербулінг створюють ризики для особистісного та громадянського розвитку. Окремою проблемою є можливість виникнення розриву між цифровою активністю та реальною громадянською участю, коли поширення дописів, реакції чи коментарі помилково сприймаються як достатня форма суспільної активності. Саме тому важливо формувати в учнів здатність критично оцінювати інформацію, перевіряти джерела, розпізнавати маніпуляції, розуміти механізми функціонування цифрових платформ і відповідально ставитися до створення та поширення власного контенту. У цьому контексті медіаграмотність є необхідною умовою повноцінної громадянської участі в цифровому суспільстві.

За таких умов особливого значення набуває педагог. Він виконує роль ментора, наставника, фасилітатора та організатора безпечного цифрового середовища. Педагог допомагає учням ставити запитання до інформації, перевіряти її достовірність, аргументувати власну позицію, конструктивно

взаємодіяти з іншими та оцінювати можливі наслідки власних цифрових дій. Важливо підтримувати учнівську ініціативу та надавати старшокласникам можливість самостійно визначати суспільно важливі проблеми і реалізовувати власні проєкти. Ефективність цифрового громадянського виховання значною мірою залежить від педагогічно продуманого способу застосування цифрових засобів.

Практичний інструментарій, представлений у посібнику, покликаний забезпечити перехід від теоретичного осмислення активної громадянської позиції до її практичного формування. Соціальні мережі та месенджери можуть використовуватися як середовище для створення учнями суспільно значущого контенту, проведення інформаційних кампаній, організації дискусій та презентації результатів. Волонтерські, краудфандингові платформи розширюють можливості залучення старшокласників до реальних соціальних ініціатив, допомагають знаходити партнерів і бачити результати власної діяльності. Інструменти електронної демократії надають можливість ознайомити учнів із механізмами взаємодії громадян і влади. Цифрові сервіси для опитування, спільної роботи, візуалізації інформації та створення мультимедійного контенту допомагають у реалізації учнівських ініціатив. Важливу роль відіграють також освітні ігри, симуляції, кейси, цифрові дискусії та інтерактивні завдання, які дозволяють моделювати ситуації громадянського вибору та прийняття рішень. Використання запропонованого інструментарію доцільно розглядати як цілісну систему організації громадянської діяльності старшокласників. Її логіка може вибудовуватися за послідовністю: виявлення суспільної проблеми → пошук та перевірка інформації → обговорення → планування спільних дій → використання цифрових інструментів → реалізація соціальної ініціативи → рефлексія. Така модель дозволяє поєднати цифрову грамотність із громадянською компетентністю та створює умови для переходу від онлайн-активності до реальної суспільної участі. У результаті цифровий простір постає як важливий ресурс розвитку ініціативності, відповідальності, критичного мислення та готовності діяти на користь суспільства.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Allaste A., Waechter N. Digital citizenship and digital literacy: key themes in current debates and empirical contributions. *Journal of Applied Youth Studies*, 2025. Volume 8, p. 163-171. DOI: <https://doi.org/10.1007/s43151-025-00182-1>
2. Asimakopoulos G., Antonopoulou H., Giotopoulos K., Halkiopoulos C. Impact of Information and Communication Technologies on Democratic Processes and Citizen Participation. *Societies*. 2025. № 15 (2), p. 40. DOI: <https://doi.org/10.3390/soc15020040>
3. Boyd D. It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens. New Haven: Yale University Press. 2014. DOI: <https://doi.org/10.12987/9780300166439>
4. Choi M., Glassman M., Cristol D. What it means to be a citizen in the internet age: Development of a reliable and valid digital citizenship scale. *Computers & Education*, 2017. Vol. 107. P. 100-112. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2017.01.002>
5. Dass M., Kumar M. Critical Digital Citizenship: a scale development and validation study. *International Journal of Technology and Design Education*, 2025. № 35. P. 1493-1513. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10798-024-09960-z>
6. Davies I., Evans M., Fülöp M., Kiwan D., Peterson A., B.-Y. Sim J. Taking action for change: Educating for youth civic engagement and activism: a resource for educators. University of York, 2019. URL: https://researchmgt.monash.edu/ws/portalfiles/portal/277590366/277503537_oa.pdf (дата звернення: 12.08.2026).
7. Erikson E. Identity, Youth and Crisis. New York: W. W. Norton Company, 1968.
8. Falloon G. From digital literacy to digital competence: The teacher digital competency (TDC) framework. *Educational Technology Research and Development*, 2020. № 68(5). 2449-2472.

9. Fisser P., Phillips M., Voogt J., Knezek G., Ifenthaler D., Gorissen P., Shonfeld M., Tondeur J., Prestridge S., Cox M., Howard S., Kral M., Petko D., Trevisan O., Smits A., Christensen R., Drossel K. Moving forward to new educational realities in the digital era. 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/376651152_Moving_forward_to_new_educational_realities_in_the_digital_era
10. Gisbert Cervera M., Caena F. Teachers' digital competence for global teacher education. *European Journal of Teacher Education*, 2022. № 45(4). P. 451-455. DOI: <https://doi.org/10.1080/02619768.2022.2135855>
11. Gregorová B., Heinzová Z., Subasi Singh S., Laven R., Vamos-Karandish M., Arco-Tirado J., Fernández-Martín F., Gleeson T., Ryan P. The Impact of Service-Learning on Secondary School Students' Social and Civic Competencies, and Engagement and Motivation in School - Perspectives from Europe. *International Journal of Research on Service-Learning and Community Engagement*, 2024. № 12(1). DOI: <https://doi.org/10.37333/001c.127553>
12. Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions: Catching the Deliberative Wave, OECD Publishing, Paris, 2020. DOI: <https://doi.org/10.1787/339306da-en>
13. International Civic and Citizenship Education Study. URL: <https://www.iea.nl/studies/iea/iccs> (дата звернення: 12.08.2026).
14. Jones L. M., Mitchell K. J. Defining and Measuring Youth Digital Citizenship. *New Media & Society*, 2016. № 18(9). P. 2063-2079. DOI: <https://doi.org/10.1177/1461444815577797>
15. Kahne J., Bowyer B. The Political Significance of Social Media Activity and Social Networks. *Political Communication*, 2018. № 35(3). P. 470-493. DOI: <https://doi.org/10.1080/10584609.2018.1426662>
16. Kahne J., Middaugh E. Democracy for some: The civic opportunity gap in high school. 2008. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED503646.pdf>

17. Karakatsani D., Pliogou V. Teaching Citizenship in the 21st Century. Springer. 2026. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-981-95-1634-6>
18. Kim M., Choi D. Development of Youth Digital Citizenship Scale and Implication for Educational Setting. *Journal of Educational Technology & Society*, 2018. № 21(1). P. 155-171. URL: <http://www.jstor.org/stable/26273877>
19. Kligler-Vilenchik N., Literat I. Expressive citizenship: Youth, social media, and democracy. *Journal of Children and Media*. 2025. № 19(1). P. 46-52. DOI: <https://doi.org/10.1080/17482798.2024.2438680>
20. Krajcik J., Blumenfeld P. 19. Project-Based Learning. In *The Cambridge Handbook of the Learning Sciences* (pp. 317-333). New York: Cambridge University Press, 2006. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511816833.020>
21. Liu J., Shadiev R. A review of empirical research on game-based digital citizenship education. *Education and Information Technologies*, 2025. № 30. P. 19365-19417. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10639-025-13549-x>
22. Lomachinska I., Dobrodum O., Ishchuk O., Patlaichuk O., Stupak O., Shnitser M., Salo H. Digital Citizenship and Knowledge Management in Education: Strategic Pathways to Sustainable Development. *European Journal of Sustainable Development*, 2025. № 14(2). P. 747-762. DOI: <https://doi.org/10.14207/ejsd.2025.v14n2p747>
23. Lu C., Gu M. M. A systematic review and meta-analysis of factors and outcomes of digital citizenship among adolescents. *Asia Pacific Journal of Education*, 2025. № 45(4). P. 1130-1145. DOI: <https://doi.org/10.1080/02188791.2023.2296352>
24. Media and information literate citizens: think critically, click wisely! MIL Curriculum. UNESCO. 2021. 403 c. URL: <https://www.unesco.org/mil4teachers/en/curriculum>
25. Middaugh E. et al. Youth Participatory Politics: Understanding and Supporting Civic Engagement in the Social Media Era. In: Christakis, D.A., Hale, L. (eds)

- Handbook of Children and Screens. Springer, Cham. 2025. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-69362-5_35
26. Middaugh E. More Than Just Facts: Promoting Civic Media Literacy in the Digital Age. *Peabody Journal of Education*, 2019. № 94(1). P. 1-15. DOI: <https://doi.org/10.1080/0161956X.2019.1553582>
 27. Owen D. Teaching Civics in the Digital Age: The Use of Traditional and Innovative Pedagogies. APSA Preprints. 2023. DOI: <http://dx.doi.org/10.33774/apsa-2023-mt0h4>
 28. Peart M., Cubo-Delgado S., Gutiérrez-Esteban P.. Exploring the role of digital and socio-civic skills for promoting youth participation and digital citizenship. *European Journal of Educational Research*, 2022. № 11(2). P. 697-709. DOI: <https://doi.org/10.12973/eu-jer.11.2.697>
 29. Polizzi G. Digital literacy and strategic (dis)engagement: examining how functional and critical digital literacy shapes participation. *Information, Communication & Society*, 2025. № 28(14). P. 2483-2502. DOI: <https://doi.org/10.1080/1369118X.2025.2452282>
 30. Ribble M., Shaaban A. Digital Citizenship in Schools Second Edition. 2011. 32 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/340468314_Digital_Citizenship_in_Schools_Second_Edition
 31. Richardson J., Milovidov E. Council of Europe Education department. Digital Citizenship Education Handbook. 2023. URL: <https://www.coe.int/en/web/education/-/digital-citizenship-education-handbook>
 32. Schoon I., Shukla S., Verma S., Terol E. The COVID-19 pandemic and young people's civic engagement: A scoping review. *Journal of Research on Adolescence*, 2025. Vol. 35, Is. 1. DOI: <https://doi.org/10.1111/jora.13039>
 33. Stellmann E., Song L. Essential Elements of Digital Citizenship: Insights from the Literature. *TechTrends* 2024. № 68. P. 749-760. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11528-024-00985-8>

34. Tsouparopoulou E., Symeonaki M., Parsanoglou D. et al. European Youth and Digital Engagement: Attitudes, Skills, and Civic Participation. *Journal of Applied Youth Studies*, 2025. № 8. P. 219-247. DOI: <https://doi.org/10.1007/s43151-025-00168-z>
35. Valkenburg P., Piotrowski J. Plugged In: How Media Attract and Affect Youth. Yale University. 2017. DOI: <https://doi.org/10.12987/yale/9780300218879.001.0001>
36. Velazco-Cueva M., Zegarra-Valladolid L. Digital citizenship of secondary school students in regular basic education. *International Conference on Next-Generation Innovations and Sustainability 2025*. Futurity Research Publishing. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14859913>
37. Villar-Onrubia D., Morini L., Marín V. I., Nascimbeni F. Critical digital literacy as a key for (post)digital citizenship: an international review of teacher competence frameworks. *Journal of e-Learning and Knowledge Society*, 2022, vol. 18, núm. 3. P. 128-139. DOI: <https://doi.org/10.20368/1971-8829/1135697>
38. von Gillern S., Gould H., Gannon M. et al. Digital citizenship and its relevance for literacy education: perspectives of preservice teachers. *The Australian Journal of Language and Literacy*, 2024. № 47. P. 73-90. DOI: <https://doi.org/10.1007/s44020-024-00059-5>
39. Vuorikari R., Kluzer S., Punie Y. DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens - With new examples of knowledge, skills and attitudes, EUR 31006 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2022. DOI: <https://doi.org/10.2760/115376>
40. Webster J. Defining digital citizenship and digital citizenship education: a Delphi study. *Journal of Research on Technology in Education*, 2025. 1–16. DOI: <https://doi.org/10.1080/15391523.2025.2536564>
41. Wolf M. Reader, Come Home: The Reading Brain in a Digital World. HarperCollins Publishers, New York, 2018. 272 p.
42. Бех І. Патріотичне і громадянське виховання: пункт зіткнення та лінія розмежування. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та

- учнівської молоді. Збірник наукових праць Інституту проблем виховання НАПН України. 2016. (Кн. 1). С.20.
43. Биков В., Буров Ю., Дементієвська Н. Кібербезпека в цифровому навчальному середовищі. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 2019. Т. 70, № 2. С. 313-331.
44. Виховання дітей та молоді у цифровому просторі: посібник /Журба К. О., Канішевська Л. В., Малиношевський Р. В., Харченко Н. В., Федоренко С. В. Київ, 2022. 124 с.
45. Воронкова В., Кивлюк О., Андрюкайтене Р. Еволюція від активного відповідального громадянства до цифрового в контексті критичного мислення: досвід країн ЄС. *Соціальна філософія та філософія історії*, 2023. № 14(91). С. 23-34. DOI: <https://doi.org/10.32782/hst-2023-14-91-03>
46. Гершуненко О., Пашенко Д., Примаченко Н. Ресурси освітнього середовища ліцею для формування громадянської активності учнівської молоді. *Молодь і ринок*, 2020. № 2/200. С. 23-28. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2022.255993>
47. Гриценчук О. Розвиток громадянської компетентності педагогів у цифровому освітньому середовищі: посібник. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2020. 115 с.
48. Гриценчук О. Цифрові освітні хаби для підтримки громадянської освіти як складова інформаційно-цифрового навчального середовища: досвід Нідерландів, Бельгії та України. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 2020. № 5 (79). С. 341-360. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v79i5.4048>
49. Гупан Н., Ремех Т., Сєрова Г. Розвиток громадянської активності та патріотизму учнів на уроках предметів і курсів громадянської та історичної освітньої галузі: методичні рекомендації. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2024. 133 с.
50. Кравець А., Колісник Л. Участь молоді в суспільно-політичному житті в Україні: реальні кейси чи декларативні можливості. *Науково-*

- теоретичний альманах Грани*, 2025. № 28(6). С. 7-12. DOI: <https://doi.org/10.15421/172630>
- 51.Кремень В. Г., Сисоєва С. О., Бех І. Д. та інші. Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 2022. № 4(2). С. 1-30. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4206>
- 52.Овчарук О. Сучасні підходи до розвитку цифрової компетентності людини та цифрового громадянства в європейських країнах. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 2020. № 2 (76). С. 1-13. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v76i2.3526>
- 53.Овчарук О. Цифрові інструменти підтримки середовища школи для реалізації освіти для демократичного громадянства. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 2021. № 60. С. 90-98. DOI: <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2021-60-90-98>
- 54.Петрочко Ж., Карпенко О., Лютий В. Соціальна активність особистості у територіальній громаді. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2024. №2. С. 80-86. DOI: <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2024-2-80-86>
- 55.Полторак Л. Міжнародний та вітчизняний досвід державної політики формування активної громадянської позиції молоді. *Публічне управління та регіональний розвиток*, 2021. № 12. С. 454-475. DOI: <https://doi.org/10.34132/pard2021.12.07>
- 56.Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF> (дата звернення: 06.08.2026).
- 57.Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03 жовтня 2018 р. № 710-р. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80> (дата звернення: 06.08.2026).

- 58.Стойка О. (2021). Цифровізація професійної підготовки вчителів у Республіці Польща, Угорщині та Україні: постановка проблеми. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*, 2021. № 4. С. 86-93. DOI: <https://doi.org/10.28925/1609-8595.2021.4.10>
- 59.Трейтяк Д. Формування громадянської активності старшокласників у цифровому просторі як складової виховання національної солідарності. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 2024. № 28(2). С. 187-198. DOI: <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2024-28-2-187-198>
- 60.Хмельницька О., Ткаченко Л. Шляхи вдосконалення цифрової компетентності майбутніх педагогів під час організації освітнього процесу у закладі вищої освіти. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогічні науки*, 2021. Вип. 1. С. 89-94. DOI: <https://doi.org/10.31651/2524-2660-2021-1-89-94>
- 61.Цифрова трансформація відкритих науково-освітніх середовищ: монографія / Інститут цифровізації освіти НАПН України; [колектив авторів; ред. О. М. Спірін, О. П. Пінчук]. Київ, 2024. 308 с.
- 62.Чорна Л., Танасійчук І. Віртуальне спілкування та кібербулінг: філософський аналіз. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*, 2025. № 3(66). DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.66.337893>
- 63.Шопіна І. Інформаційна безпека цифрової трансформації. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*, 2023. № 1. С. 28-35. DOI: <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-1-4>

Додатки

Додаток А

Шаблон учнівського соціального медіапроєкту

1.	Назва проєкту.
2.	Яку проблему вирішуємо?
3.	Цільова аудиторія.
4.	Соціальна мережа.
5.	Формат контенту.
6.	Джерела інформації.
7.	План публікацій.
8.	Правила фактчекінгу.
9.	Показники успіху (охоплення, коментарі, участь, реальні зміни).
10.	Рефлексія.

Додаток Б

Чек-лист педагога перед публікацією учнівського контенту

- ✓ інформація перевірена
- ✓ зазначені джерела
- ✓ відсутня мова ворожнечі
- ✓ не порушуються авторські права
- ✓ отримано згоду на використання фото/відео
- ✓ відсутні персональні дані
- ✓ матеріал відповідає меті проєкту
- ✓ передбачено модерацію коментарів

Додаток В**Інтерактивні вправи для учнів***Вправа «Фейк чи факт?»*

Мета: навчити учнів алгоритму верифікації інформації в цифровому просторі; розрізняти факти та маніпуляції; розвинути навички аналізу джерел, пошуку першоджерел та логічного мислення. Сформувати відповідальне ставлення до поширення інформації та стійкість до інформаційних впливів.

Обладнання: Роздруковані картки з 8-10 новинами (або слайди презентації), доступ до інтернету, маркери, фліпчарт або дошка.

Хід заняття (20 хвилин): Учитель пояснює, що сьогодні учні побувають у ролі фактчекерів. Учні діляться на групи. Кожна група учнів отримує набір повідомлень.

Крок 1: Учні ставлять позначку «Фейк» або «Факт» навпроти кожного повідомлення.

Крок 2: За допомогою смартфонів/ноутбуків шукають першоджерело (офіційний сайт, новинне агентство, науковий журнал).

Крок 3: У таблиці виписують ознаки маніпуляції (клікбейтний заголовок, відсутність автора, зайві емодзі, заклик до термінових дій, підозрілі фото).

Представник кожної групи озвучує 1-2 найяскравіших приклади. Учні пояснюють, чому це фейк, і називають справжнє джерело.

Очікуваний результат:

- Учні знають алгоритм дій при сумнівній інформації.
- Вміють відрізняти недостовірну інформацію від перевіреної.
- Можуть аргументовано довести, чому конкретне повідомлення є фейком, спираючись на докази.

Вправа «Бюджет громади»

Мета: ознайомити учнів із принципами розподілу місцевого бюджету та пріоритетами фінансування. Розвинути навички командної роботи, публічних

виступів, аргументації та вміння йти на компроміси. Виховати відчуття відповідальності за розвиток своєї місцевості.

Обладнання: Підготовлений шаблон таблиці «Кошики бюджету».

Хід заняття (20 хвилин):

Вступ (2 хв): Учитель ставить проблемне питання: «Уявіть, що ви – депутати міської (районної) ради. До вас прийшло 100 000 грн. неочікуваних надходжень. Як ви вирішите, куди їх вкласти?»

Робота в командах (10 хв): Кожна команда (4-5 осіб) отримує бюджет. Категорії вже задано.

Завдання: Розподілити суму (у відсотках або гривнях) між кількома категоріями.

Умова: Усі гроші мають бути витрачені.

Учні заповнюють таблицю: Категорія | Сума | Обґрунтування.

«Захист бюджету» (6 хв): Кожна команда делегує 1 спікера. Спікер презентує бюджет за 1 хвилину та аргументує рішення команди.

Рефлексія (2 хв): Учитель ставить питання: «Чи складно було обрати? Які потреби громади було найскладніше узгодити? Якими критеріями ви керувалися, визначаючи пріоритети фінансування?»

Очікуваний результат:

- Учні розуміють поняття «альтернативна вартість».
- Вміють обґрунтовувати фінансові рішення з позиції суспільної користі, а не власних уподобань.
- Набули досвіду публічного захисту проєктів.
- Розвинули емпатію до різних соціальних груп (військові, молодь, екологи).

Вправа «Створюємо соціальну кампанію».

Мета: навчити учнів структурувати соціальну рекламну кампанію від ідеї до готового продукту; розвинути дизайнерське мислення, навички написання текстів та базові навички відеомонтажу/зйомки; набути досвіду планування

суспільно корисної інформаційної кампанії та відповідального створення цифрового контенту.

Обладнання: Ноутбуки/планшети з доступом до Canva, смартфони для зйомки, папір для скетчу (мозкового штурму), доступ до інтернету.

Хід заняття (40 хвилин):

Розподіл ролей у команді: Учитель пропонує розподілити ролі: Креативний директор (придумує назву), Дизайнер (працює в Canva), Копірайтер (пише пости), Режисер (відповідає за відео), Спікер (презентує).

Брифінг та вибір проблеми (5 хв): Кожна команда обирає актуальну соціальну проблему (на вибір: булінг у школі, сортування сміття, підтримка ментального здоров'я, донати на ЗСУ, безпека на дорогах).

Креативний штурм (5 хв):

Учні придумують назву (має бути чіпкою, короткою). Формулюють проблему в одному реченні. Малюють ескіз логотипу на папері.

Цифрова реалізація (20 хв): Учні переносять логотип у Canva (створюють повноцінний графічний об'єкт). Пишуть кілька постів для Instagram/Facebook: 1 - статистика/проблема, 2 - шляхи вирішення, 3 - заклик до дії. Створюють коротке відео (Reels/Shorts): учні можуть записати скрінкаст екрану з постом під музику або зняти 15-секундний ролик із закликом на смартфон.

Презентація проєктів (10 хв): Кожна команда має кілька хвилин, щоб показати логотип, зачитати один пост і показати відеоролик.

Очікуваний результат:

- Учні створили повноцінний соціальний продукт за короткий термін.
- Навчилися працювати у графічному редакторі (Canva) для створення візуального контенту.
- Уміють створювати етичне, аргументоване повідомлення із чітким закликом до дії.
- Розвинули навички тайм-менеджменту (встигнути за 40 хвилин все зробити).

Анкети для моніторингу

Анкета «Моя громадянська активність в інформаційному просторі»

Мета: Визначити, як учні взаємодіють із соціально важливим контентом у соцмережах та чи застосовують критичне мислення.

Вступний текст для учнів: Привіт! Ця коротка анкета допоможе нам зрозуміти, як ти взаємодієш з інформацією про суспільні проблеми в інтернеті. Тут немає правильних чи неправильних відповідей, важлива лише твоя щира думка.

1. Як часто у своїх стрічках новин ти бачиш дописи про соціальні проблеми (екологія, підтримка військових, волонтерство, права людини)?

- 5 – щодня
- 4 – часто
- 3 – інколи
- 2 – дуже рідко
- 1 – ніколи

2. Що ти зазвичай робиш, коли бачиш допис про важливу суспільну проблему, яка тебе хвилює? (Вибери 1-2 основні варіанти)

- Просто прочитую / переглядаю і гортаю далі
- Ставлю лайк, щоб підтримати автора
- Поширюю у сторіз або надсилаю друзям
- Залишаю коментар або вступаю в дискусію
- Роблю реальну дію (доначу, приєднуюсь до збору/ініціативи)
- Намагаюся уникати такого контенту

3. Чи перевіряєш ти достовірність інформації (джерело, факти) перед тим, як поширити допис про певну соціальну проблему на свою аудиторію?

- Завжди перевіряю
- Іноді, якщо інформація здається підозрілою
- Довіряю авторам/блогерам, яких читаю, тому рідко перевіряю
- Ніколи не перевіряю

4. Як ти оцінюєш власний вплив: чи віриш ти, що твій репост, коментар або електронний підпис може допомогти вирішити соціальну проблему?

- 5 – Так, впевнений, що зможу допомогти
- 4 – Сподіваюсь, що зможу
- 3 – Не впевнений, але спробую
- 2 – Навряд чи я можу щось змінити
- 1 – Мої дії ні на що не впливають

Анкета «Цифрова демократія та готовність до дій»

Мета: Моніторинг переходу від пасивного споживання інформації до активного використання інструментів цифрової демократії та волонтерства.

Вступний текст: Привіт! Інтернет дає нам безліч інструментів для впливу на життя громади та країни. Оціни, будь ласка, наскільки ти готовий(-а) їх використовувати.

1. Чи маєш ти досвід використання інструментів цифрової демократії (наприклад, підписання або створення електронних петицій на сайтах міськради, Президента тощо)?

- Так, регулярно підписую або поширюю важливі петиції
- Так, пробував(-ла) кілька разів
- Ні, але знаю, як це працює, і планую спробувати
- Ні, не знаю, як це робити, або мені це не цікаво

2. Наскільки ти готовий(-а) підтримати онлайн-ініціативу реальною дією в офлайн (наприклад, прийти на еко-толоку, стати волонтером на заході, допомогти плести сітки), якщо дізнаєшся про неї з інтернету?

- 5 – Повністю готовий(-а), часто це роблю
- 4 – В принципі готовий(-а)
- 3 – Частково готовий(-а)
- 2 – Майже не готовий(-а)
- 1 – Зовсім не готовий(-а)

3. Які соціальні теми чи проблеми найчастіше спонукають тебе виявити активність у цифровому просторі (поширити, прокоментувати, підписати)?
(Можна обрати кілька варіантів)

- Підтримка Збройних Сил України та ветеранів
- Захист та допомога тваринам
- Екологія та захист довкілля (сортування сміття, озеленення)
- Права та можливості молоді (освіта, дозвілля, працевлаштування)
- Розвиток нашої громади/міста/школи
- Інше (напишіть свій варіант)

4. Що, на твою думку, найбільше заважає проявляти більшу громадянську активність в інтернеті?

(Питання з вільною відповіддю, яке допоможе спланувати наступні виховні заняття, наприклад, боротьба зі страхом кібербулінгу, зневірою тощо).

Наукове видання

**Національна академія педагогічних наук України
Відділення філософії освіти, загальної та дошкільної педагогіки
Інститут проблем виховання**

**ФОРМУВАННЯ АКТИВНОЇ
ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ
СТАРШОКЛАСНИКІВ У ЦИФРОВОМУ
ПРОСТОРІ
Методичні рекомендації**

ISBN 978-617-8877-66-8

DOI <https://doi.org/10.32405/978-617-8877-66-8-2026-69>

Видавець ФОП Ямчинський О. В
03150, Київ, вул. Васильківська, 32
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ДК № 6554 від 26.12.2018 р.

Формат 60×84/16. Наклад 5 пр. Ум. друк. арк. 2,6. Зам. № 21
Виготовлювач ТОВ «ЦП «КОМПРИНТ»
03150, Київ, вул. Васильківська, 32
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ДК № 4131 від 04.08.2011 р.